

اقتصاد سیاسی بین‌المللی ایران در دوران پساتحریم

مسعود موسوی شفاانی *

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فرزانه نقدی **
پرتال جامع علوم انسانی

shafae@modares.ac.ir

* عضو هیات علمی گروه روابط بین‌الملل دانشگاه تربیت مدرس

** دانشجوی دکترای روابط بین‌الملل دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ تصویب: ۹۴/۱۲/۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۹/۲۸

فصلنامه روابط خارجی، سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۴، صص ۶۲-۲۱.

چکیده

تحریم‌ها طی دهه گذشته چالش‌برانگیزترین بحث در سیاست خارجی و روابط اقتصادی ایران بوده است. فراگیری و درهم تنیدگی تحریم‌ها، ارکان مختلف سیاسی و اقتصادی کشور را درگیر و رشد اقتصادی را با موانع بسیار مواجه ساخت. توافق برجام و ورود کشور به جامعه بین‌الملل، فرصت‌های جدید و پیامدهای مهمی را برای طرفین به همراه دارد. این مقاله به بررسی شرایط و بحران‌های اقتصادی ایران، به‌ویژه موسسات اقتصادی نظیر بانک‌ها در دوران تحریم و سپس چالش‌ها و فرصت‌های اقتصادی پیش‌رو در شرایط پساتحریم خواهد پرداخت. پرسش اصلی این است که تحریم چگونه شرایط اقتصادی کشور را تحت تاثیر قرار داد، فرصت‌ها و چالش‌های کشور در دوره پسابرجام چیست و ایران چگونه می‌تواند در جهت منافع اقتصادی از فرصت‌های موجود در این دوره بهره‌برداری کند؟ از نظر این مقاله توافق برجام نقطه عطفی در سیاست و روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران است که پایبندی به مفاد آن ضمن ایجاد فرصت‌های اقتصادی و سیاسی قابل توجه، چالش‌هایی را نیز به همراه دارد و چنانچه پس از ۱۰ سال انزوا، بستر لازم برای پیوستن به تجارت جهانی با برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و نظارت صحیح همراه نشود، مشکلات بیشتری بر نظام اقتصادی کشور تحمیل خواهد شد. بنابراین، ضمن ارائه یک تصویر کلی از آسیب‌های وارده بر کشور در نتیجه تحریم‌های بین‌المللی، به‌ویژه در بخش تجارت و ارتباطات بین‌الملل، به معرفی سند برجام، مفاد و اثرات آن بر بخش‌های مختلف به‌ویژه نهادهای اقتصادی، فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌رو در دوران پسابرجام و سپس پیشنهادهای در خصوص آماده‌سازی بسترهای لازم برای پیوستن به جامعه بین‌الملل مطرح می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: تحریم‌های بین‌المللی، نظریه‌های تحریم، تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا، برجام، نظریه بازی‌ها

مقدمه

زمان طولانی از جنگ‌های جهانی و استفاده از گزینه نظامی برای پیگیری اهداف سیاسی می‌گذرد. تجربیات قدرت‌های بزرگ به‌ویژه پس از پایان جنگ سرد، حاکی از آن بود که در عصر حاضر حملات نظامی نمی‌تواند الزاماً به اهداف سیاسی آن‌ها جامه عمل بپوشاند و در جست‌وجوی جایگزین یا راهکاری جدید، گزینه تحریم‌های اقتصادی را در سیاست خارجی خود لحاظ کردند (Kaempfer and Lowenberg, 2007: 869-870). تحریم‌ها شکل تعدیل‌یافته جنگ هستند که در نهایت اهداف سیاسی را دنبال می‌کنند، اما به‌جای توسل به ابزار مادی زور، با ظرفیت‌های اقتصادی کشورها در ارتباط هستند. از نظر گیلپین^۱ و بیسن^۲ تحریم اقتصادی یعنی «دست‌کاری در روابط اقتصادی به‌منظور دستیابی به اهداف سیاسی». کشور تحریم‌کننده با استفاده از تحریم با هزینه کم‌تر و بدون نیاز به استفاده از ابزار نظامی، کشور هدف را به تغییر سیاست یا دولت وادار می‌کند (Merom, 2013:76). تحریم، با همراهی جامعه بین‌المللی پیامدها و فشار بیشتری را بر کشور هدف وارد و اغلب در ایجاد آسیب‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی - روانی موفق عمل می‌کند.

دولت بریتانیا اولین کشوری بود که در پی نخست‌وزیری محمد مصدق، تلاش وی برای ملی کردن نفت و کوتاه کردن دست استعمار انگلیس بر منابع نفتی کشور، سیاست تحریم علیه ایران را اتخاذ کرد. اقدام بعدی ایران، انقلاب اسلامی، که در جهت استقلال‌طلبی و قطع وابستگی به غرب صورت گرفت و سپس تسخیر سفارت امریکا در تهران، سبب شد تا دولت‌های غربی که دچار نوعی سردرگمی و

1. Gilpin

2. Bienen

عدم شناخت و اطمینان نسبت به موضع خود درباره دولت جدید ایران شده بودند، به گزینه تحریم‌های اقتصادی و بلوکه کردن حساب‌های ارزی ایران در امریکا متوسل شوند (شکوهی، ۱۳۹۱: ۱۷-۱۹). تحریم‌های بین‌المللی در طول این ۳۶ سال، به عناوین گوناگون و در فواصل زمانی مختلف اعمال و گسترده شده‌اند.

پس از انقلاب اسلامی و تغییر قانون اساسی ایران و شکل‌گیری ایدئولوژی صدور انقلاب، این کشور به‌عنوان تهدیدی برای قدرت‌های منطقه و منافع دولت‌های غربی محسوب شد و این کشورها با تصویب تحریم‌های چندجانبه، در تنگنا قرار دادن ظرفیت‌های اقتصادی و مالی ایران و در نتیجه ایجاد بی‌ثباتی اقتصادی - اجتماعی، اشاعه اثرات روانی در میان مردم و تزلزل در مشروعیت حاکمیت سیاسی جمهوری اسلامی ایران را دنبال می‌کردند. زیرا کاهش اعتماد مردم به سران مملکت و مخدوش شدن رابطه میان سیاست‌گذاران و مردم، حکومت‌ها را به سمت تغییر سیاست و بی‌ثباتی یا سقوط نظام هدایت می‌کند (مروم، ۱۹۹۰: ۴۳-۴۵). به‌رغم مقاومت طولانی مدت ایران در برابر تحریم‌های تکراری و سیاست‌های منفعت‌جویانه غرب، تحریم‌ها، صرف‌نظر از اعتبار یا حقانیتشان و نظر به پویایی شرایط، فرصت‌ها، تهدیدها و منافع منطقه‌ای و بین‌المللی، همواره تهدید به شمار می‌آیند. تا چندی پیش تحریم‌ها از بعد نظامی مورد توجه بودند؛ محاصره نظامی. امروزه تحریم‌های اقتصادی جایگزین تحریم‌های نظامی شده‌اند، اگرچه در ظاهر جنگی صورت نمی‌گیرد اما تحریم اقتصادی عملی است موازی با جنگ‌افروزی نظامی که بخش‌های رفاهی، اقتصادی و حتی اجتماعی کشور هدف را درگیر می‌کند (Lacy & Niou, 2004: 26-27).

حدود ۳۶ سال تحریم‌های مختلف فرسایشی بین‌المللی از سوی امریکا و متحدان غربی‌اش نظیر کانادا و اتحادیه اروپا در مهم‌ترین هدف خود یعنی تغییر رژیم جمهوری اسلامی ایران موفق نبوده و به‌رغم تحریم‌ها ارکان حاکمیت و نظام جمهوری اسلامی حفظ شده است. با این حال، تردیدی نیست که تحریم‌های بین‌المللی در نهادهای اقتصادی و بازارهای پولی و مالی و روابط و مناسبات تجاری ایران با کشورهای مختلف تاثیر قابل توجهی به‌جای گذاشته است. در این مقاله ضمن بررسی آثار اقتصادی تحریم‌ها بر تجارت بین‌المللی و به‌خصوص سیستم

بانکی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای مالی کشور و تبیین تهدیدها و کاستی‌های ایجادشده، فرصت‌های اقتصادی پیش‌رو در شرایط پساتحریم مورد مطالعه قرار می‌گیرد. پرسش اصلی این است که تحریم‌ها چگونه شرایط اقتصادی را تحت‌تاثیر قرار داده است، فرصت‌ها و چالش‌های کشور در دوره پسابرجام چیست و ایران چگونه می‌تواند در جهت منافع اقتصادی خود از فرصت‌های موجود در این دوره بهره‌برداری کند؟

در کتاب (مجموعه مقالات) نظریه‌های تحریم‌های اقتصادی، نظریه‌های تحریم، پیامدها و اهداف آن‌ها در کشورهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته، مطلب چندانی در مورد پیامدهای تحریم ایران ارائه نشده است (زهرانی، ۱۳۷۶). در کتاب معمای تحریم، با ارائه توضیحات کامل در مورد تاریخچه تحریم در ایران و جمع‌آوری نظریات کارشناسان و رسانه‌های خبری خارجی و داخلی، نتیجه سیاست تحریم را برای غرب موفقیت‌آمیز پیش‌بینی نمی‌کند (شکوهی، ۱۳۹۱). کتاب اقتصاد سیاسی تحریم ایران، به ساختار و آثار تحریم‌ها از منظر اقتصاد سیاسی پرداخته، با ارائه گزارش‌های کاربردی در خصوص تحریم‌ها و عملکرد آن‌ها تلاش می‌کند تا سیاست‌گذاران را در درک و پیش‌بینی آینده و اثرگذاری تحریم‌ها و ضرورت توجه به اقدامات پیشگیرانه آگاه کند (یارمحمدی، ۱۳۹۳). در مقاله ایران: تحریم‌های اقتصادی آمریکا و مجوز لغو تحریم‌ها، اهداف آمریکا از اعمال تحریم‌ها و مکانیسم پیچیده اخذ مجوزهای لازم برای لغو آن‌ها مطرح شده است (Rennack, 2015). نظر به اهمیت شایان توجه به نقش نفت در اقتصاد ایران، در مقالات متعدد دیگری در مورد تحریم‌های بین‌المللی و آثار و تبعات آن بر روی صادرات نفت ایران، مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته که خود بحث گسترده‌ای را در مقاله‌ای جداگانه می‌طلبد.

تاریخ و تجربه طولانی تحریم‌ها سبب شده تا همواره پژوهشگران به مسئله تحریم‌ها و اثرات آن بر ارکان مختلف کشور بپردازند. این مقاله با بیان تاریخچه‌ای از تحریم‌ها در شرایط پساتحریم تلاش می‌کند تا تصویری مقایسه‌ای از وضعیت قبل و پس از برجام ارائه دهد و نظر خواننده را به این نکته جلب کند که لغو تحریم‌های طولانی علیه ایران، به یک‌باره این کشور را با دنیایی بسیار متحول شده

در زمینه‌های مختلف روبرو خواهد کرد که منتفع شدن از این شرایط بدون توجه به استانداردهای جهانی و صرف هزینه‌های مرتبط حاصل نخواهد شد. دیگر آنکه، به خاطر داشته باشیم توافق برجام به معنی لغو کامل تحریم‌ها و حذف این ابزار از سیاست خارجی امریکا و غرب نخواهد بود. شاهد آن نیز تصویب تحریم‌های جدید امریکا پس از توافق برجام است. پیشگیری از تحریم‌های بیشتر، بازگشت به شرایط قبلی و اختلال در ارتباطات بین‌المللی و قدرت منطقه‌ای کشور تنها از طریق اعمال دیپلماسی و پایبندی به استانداردها، اصول، رژیم‌ها، همکاری‌ها و تعهدات بین‌المللی میسر خواهد بود.

از آنجا که بررسی برجام و اثرات آن بدون توجه به تحریم‌ها محتوای وجودی خود را از دست خواهد داد، این مقاله در دو بخش ارائه می‌شود: در بخش اول، نظریه‌های تحریم و انواع تحریم‌ها و اثرات آن بر نظام اقتصادی و تجاری، به‌ویژه سیستم بانکی ایران، به‌عنوان مهم‌ترین موسسات مالی واسط در تجارت و بازرگانی، و همچنین چرایی انتخاب تحریم‌های اقتصادی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در بخش دوم، با توجه به اهمیت این توافق، برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)^۱ و سپس فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌روی موسسات مالی و اقتصادی کشور در راستای توافق هسته‌ای مورد مطالعه قرار می‌گیرد. جمع‌آوری داده‌های مرتبط با مفاهیم و متغیرها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، جست‌وجو در پایگاه‌های اینترنتی معتبر، رصد اخبار و تحولات بین‌الملل و بررسی اسناد بین‌المللی انجام شده است و پس از گردآوری داده‌های توصیفی و تبیین مفاهیم، تحلیل رابطه میان متغیرها یعنی تاثیر دو متغیر اصلی تحریم‌های بین‌المللی در طول دوران تحریم و برجام در دوران پساتحریم بر عملکرد نهادهای اقتصادی، مالی و پولی کشور صورت خواهد پذیرفت.

۱. نظریه‌های تحریم

با روی کار آمدن دولت جدید و تاکید بر نقش دیپلماسی در تعاملات و حل مسائل بین‌المللی ایران، سرانجام مذاکرات هسته‌ای میان گروه ۱+۵ (شامل نمایندگان سه

کشور اتحادیه اروپایی فرانسه، آلمان، بریتانیا و کشورهای چین، فدراسیون روسیه و امریکا) و ایران، در ۱۳ فروردین ۱۳۹۴ به یک توافق کلی منتهی شد که در ۱۴ ژوئیه ۲۰۱۵ به تایید طرفین رسید. این بیانیه بر چهارچوب مشخصی مبتنی بر مواضع و منافع طرفین، شرط نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای ایران از سوی طرف خارجی و رفع یک‌باره کلیه تحریم‌های اقتصادی مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای از سوی ایران تنظیم شد.

درخصوص تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، دیدگاه‌های متعددی ارائه شده است و هر جناح دیگری را به موضع‌گیری خاص در این خصوص متهم می‌کند. بسیاری از کارشناسان و سیاست‌مداران داخلی و خارجی بر این باورند که تحریم‌های اقتصادی و در تنگنا قرارداد اقتصاد ایران، در نهایت این کشور را به پای میز مذاکره و پذیرش شروطی بر فعالیت‌های هسته‌ای خود کشاند و عده‌ای دیگر نظیر مقامات اسرائیلی، معتقدند که گزینه نظامی تنها گزینه موثر برای مقابله با تهدید ایران در منطقه است و تحریم‌ها اثری بر ایران و فعالیت‌های هسته‌ای آن نداشته است. از نظر این مقاله، تاکید و جدیت دولت ایران درخصوص رفع تحریم‌ها بیانگر اهمیت موضوع در دیدگاه مقامات و توجه ویژه سیاست‌گذاران ایران به بخش‌های اقتصادی کشور و اثرات زیان‌بار تحریم‌ها، به لحاظ اقتصادی و سیاسی و همچنین روانی و اجتماعی در سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی در درازمدت است.

تحریم‌های اقتصادی به منظور محروم‌سازی کشور هدف، از بهره‌برداری از منابع و فرصت‌های اقتصادی و در نتیجه رکود اقتصادی، از طریق اختلال در سیستم درآمدها و توزیع منابع اقتصادی، و با هدف ایجاد تغییر در نظام سیاسی کشور هدف اعمال می‌شود. ویلیام کمفر و آنتون لوونبرگ انگیزه اعمال تحریم‌ها را در سه گروه اهداف امنیت ملی، دستیابی به اهداف اخلاقی و یا ایدئولوژیکی، حل مسائل مربوط به تجارت بین‌الملل و یا سرمایه‌گذاری تقسیم‌بندی کرده‌اند (شکوهی، ۱۳۹۱: ۱۱-۱۲). برخی هدف از تحریم‌های اقتصادی را بی‌ثبات کردن رژیم سیاسی کشور هدف، که در تضاد با منافع و گرایش‌های کشور تحریم‌کننده است، و برخی آن را تغییر رفتار سیاسی یا اقتصادی و به‌طورکلی سیاست خارجی کشور هدف تعریف نموده‌اند. طبیعی است که تحریم‌هایی که در جهت تغییر نظام سیاسی یک کشور

تنظیم شود، بسیار شدیدتر و جایگزین یک جنگ تمام‌عیار محسوب می‌شوند (Berg, 2010: 7).

به نظر جرج لویز و دیوید کارترایت، پس از پایان جنگ سرد استفاده از تحریم‌های اقتصادی در راستای تعقیب سیاست‌های امریکا به صورت فزاینده‌ای افزایش یافته و جایگزین گزینه نظامی در این کشور شده است. این دو، تحریم‌های امریکا علیه کوبا، عراق و هاوانا را مثال می‌زنند و تاکید می‌کنند که به دلیل افزایش اهمیت سازمان‌ها، نهادها و همکاری‌های بین‌المللی، قدرت این نهادها از قدرت وتوی یک کشور فراتر رفته و با گسترش عظیم مبادلات تجاری و بین‌المللی و افزایش اهمیت مراودات اقتصادی میان کشورها وابستگی سیاسی کشورها به عوامل اقتصادی بیشتر شده است. از این رو، تحریم‌های بین‌المللی غالباً با همکاری یک یا چند نهاد بین‌المللی نظیر اتحادیه اروپا همراه و اثرگذاری آن بیشتر و قوی‌تر می‌شود. وابستگی‌های اقتصادی به سیستم‌های پولی و مالی و تجارت جهانی نقش موثری در عملیاتی کردن اهداف کشور تحریم‌کننده با هزینه پایین‌تر و ریسک‌های کمتر به عهده دارد (Lopez & Cortright, 1995: 65-66).

اینکه آیا تحریم‌ها در تامین اهداف سیاسی دولت تحریم‌کننده، موفق بوده‌اند یا خیر، در میان پژوهشگران و نخبگان سیاسی پاسخ مشخصی را به همراه نداشته است. مارگارت دوکسی^۱ صریحاً اشاره می‌کند که تحریم‌ها هرگز نمی‌توانند در تغییر اساسی نظام سیاسی کشور هدف موفق شوند. البته تحریم‌هایی که از ابتدا با محدودیت‌های مالی نظیر انسداد دارایی‌ها و وام‌های بانک‌های خارجی همراه می‌شوند، از موفقیت سیاسی بیشتری (۴۱٪) نسبت به تحریم‌های تجاری (۲۵٪) برخوردارند. همین‌طور الن دوتی موفقیت تحریم‌ها را با اهداف آن مرتبط می‌داند. تحریم‌ها، دارای یک هدف اولیه هستند، اما به‌طور معمول اهداف دیگری نظیر بازدارندگی یا اعلام نظر متحدان یا قانون‌گذاران داخلی و... را نیز شامل می‌شوند. به‌طور معمول تحریم‌ها به تنهایی در اجرای هدف اولیه، یعنی تغییر نظام سیاسی یا رفتار سیاسی یک کشور، موفق نبوده‌اند. به‌عنوان مثال، تسلیم قذافی به‌عنوان هدف

1. Margaret Doxey

تحریم‌های امریکا علیه لیبی، در نهایت بدون تهاجم نظامی امریکا محقق نشد (Ibid: 68-73).

جیمز لیندزی^۱ معتقد است که کشورها با استفاده از تحریم یکی از پنج هدف عمده "تطبیق، براندازی، بازسازی، نمادگرایی بین‌المللی یا نمادگرایی داخلی" را دنبال می‌کنند و کیم ریچارد نوسال^۲ با اشاره به نظرات دیوید لیتون براون^۳ و مارگارت دوکسی، تحریم‌ها را به‌عنوان مجازات یا تنبیه بین‌المللی تلقی می‌کند. به نظر دوکسی تحریم‌ها اقدامات و برنامه‌های هدفمندی هستند که با تحمیل هزینه‌های خاص بر رفتار کشور هدف، شرایط زندگی را برای او سخت می‌کند. تحریم‌ها به‌نوعی تنبیه یا جریمه‌ای است که از سوی تحریم‌کننده بابت رفتاری خاص از جانب کشور هدف، اعمال می‌شود. بدین ترتیب، تحریم‌کننده، دو هدف خاص را توأمان یا به‌تنهایی دنبال می‌کند: ۱- مجازات کشور هدف از طریق محروم کردن و ۲- اجبار کشور هدف به پیروی از اصول و هنجارهای خاص. با توجه به برنامه‌ریزی هدفمندی که پشت تحریم‌ها وجود دارد، نمی‌توان منکر اثرگذاری آن شد. تاریخچه طولانی و متفاوت تحریم‌ها و همچنین تداوم آن بیانگر اهمیت استفاده از تحریم‌های بین‌المللی در دستیابی به اهداف سیاسی تحریم‌کننده است (Nossal, 2015: 307-312).

نظریه‌های تحریم بیش از هر چیز بر تحریم‌های تجاری براساس میزان تمرکز بازرگانی خارجی کشور هدف، کشش‌پذیری بازارهای بین‌المللی (و گاهی تولید داخلی) و باز بودن اقتصاد کشور هدف مبتنی است. «تمرکز بازرگانی مقیاس تراکم روابط اقتصادی میان کشور تحریم‌کننده و هدف، حجم و اهمیت اقتصادی کالاهای اساسی یا سرمایه تحریم شده برای کشور هدف را شامل می‌شود. کشش‌پذیری میزان فرصتی است که بازار جهانی برای صادرات و واردات و جایگزین‌سازی کالاهای تحریم شده فراهم می‌کند یا می‌تواند بازتاب انعطاف اقتصاد ملی کشور هدف برای اصلاح الزامات نوین اقتصادی خود باشد». بااین وجود، نظریه تحریم از

1. James Lindsay
2. Kim Richard Nossal
3. David Leyton-Brown

ابزار کافی برای تغییر سیاست یا رفتار خارجی کشور هدف برخوردار نیست. تحریم‌های اقتصادی که باهدف بی‌ثبات‌سازی سیاسی در داخل کشور هدف آغاز می‌شوند، اگر با عوامل فوق‌همراه باشد سپس به عامل دیگری، یعنی اجازه نفوذ قدرت بیگانه یا تحریم‌کننده به درون جامعه کشور هدف نیز نیازمند است. بی‌ثبات‌سازی زمانی موفق می‌شود که فشار اقتصادی با مداخله و دست‌کاری در جامعه کشور هدف همراه شود (مروم، ۱۹۹۰: ۴۳-۴۷ و ۶۳-۶۴).

به‌طور معمول، تحریم زمانی نتیجه می‌دهد که نسبت تولید ناخالص ملی (GNP) کشور تحریم‌کننده به تولید ناخالص ملی کشور هدف بیش از ۱۰ برابر، هزینه تحریم برای تحریم‌کننده ناچیز، اوضاع سیاسی و اقتصادی کشور هدف بی‌ثبات یا بسیار ضعیف و روابط میان دو کشور پیش از اعمال تحریم‌ها نسبتاً نزدیک بوده باشد (هافباور و الیوت، ۱۳۷۶: ۱۸۳). تحریم‌های اقتصادی به همان اندازه که می‌تواند در تغییر رفتار یا بی‌ثباتی نظام سیاسی کشور هدف تأثیرگذار باشد، در سیاست خارجی و رفتار کشور تحریم‌کننده نیز موثر است. در سال ۱۹۹۳ کنفرانس بین‌المللی «تحریم‌های اقتصادی و روابط بین‌الملل» در دانشگاه نتردام^۱ برگزار شد و آراء اساتید صاحب‌نظر را در خصوص ابعاد اقتصادی، سیاسی و اخلاقی استفاده از تحریم و تأثیر آن‌ها در افریقای جنوبی، هائیتی، یوگسلاوی سابق و عراق جویا شد که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت بودند از:

۱. به عقیده نگوبی^۲، تحریم‌ها به ابزاری برای تنظیم رفتار بین‌المللی تبدیل شده‌اند؛ ۲. از نظر الیوت، تحریم‌های یک‌جانبه به سمت تحریم‌های چندجانبه حرکت کرده‌اند. اکثر تحریم‌های اعمالی از جنگ جهانی دوم تا سال ۱۹۹۰ یک‌جانبه بوده، ۳/۲ آن‌ها تنها توسط ایالات متحده و در ۸۰٪ موارد بدون مشارکت سایر کشورها اتخاذ شده است. اما از سال ۱۹۹۰ تاکنون، تحریم‌های یک‌جانبه از سوی آمریکا به‌طور چشمگیری کاهش یافته است؛ و ۳. بنا به نظر کریس جویئر^۳ تحریم‌هایی که سریع، فراگیر و با برخورداری از حمایت مجامع بین‌المللی و افکار

1. Notre Dame

2. James Ngobi

3. Chris Joyner

عمومی اعمال می‌شوند، از شانس موفقیت بیشتری برخوردارند. سرگئی اوزنوبیستچف^۱، توافق منطقه‌ای بر سر تحریم دولت هدف و کمپفر^۲ عوامل داخلی و وجود نیروهای موافق در جهت تغییر سیاست کشور هدف را در موفقیت تحریم‌ها موثر قلمداد کرده‌اند.

اجماع عمومی بر این بود که اگرچه هدف تحریم‌ها اجتناب از جنگ است، اما محوریت اخلاقی ندارد و مشقات و هزینه‌های مادی و غیرمادی قابل توجهی را بر زندگی، بقا و حیات اشخاص غیرنظامی تحمیل می‌کند. کریستیان سن و پاترز نیز به لحاظ اخلاقی به تحمیل تحریم‌های همه‌جانبه اعتراض داشتند. از نظر پاترسون، نظارت مستمر بر نحوه اثرگذاری تحریم‌ها به خصوص تاثیرات انسانی آن برای ارزیابی مشروعیت اخلاقی تحریم‌های اقتصادی لازم است (کاناندا، ۱۳۷۶: ۱۵۷-۱۶۴). بنا به اظهارات دکتر هانس کوشلر در مقاله جنبه‌های اخلاقی تحریم در حقوق بین‌الملل، در منشور سازمان ملل در مورد تاثیر تحریم‌ها بر زندگی مردم هیچ ارجاع مستقیمی به حقوق بشر نشده و در تصمیم‌گیری‌های شورای امنیت نیز در مورد آن قصور شده است (کوشلر، ۱۳۷۶: ۲۹۷).

۲. تحریم‌های اقتصادی علیه ایران

تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران از سابقه طولانی، از زمان تمایل ایران برای حفظ استقلال اقتصادی و سیاسی خود از امریکا، برخوردار بوده‌اند و به‌طورکلی در چهار گروه زیر قابل تقسیم‌بندی هستند:

۱. قطعنامه‌های شورای امنیت (سازمان ملل)؛ ۲. تحریم‌های امریکا شامل فرمان‌های اجرایی روسای جمهور و سازمان خزانهداری امریکا، که از جریان گروگان‌گیری سفارت امریکا و جنگ عراق و ایران، آغاز شده است و به بهانه‌های مختلف از برنامه‌های هسته‌ای تا برنامه‌های موشکی و قطع ارائه خدمات و سرویس‌های امریکایی تا تحریم نهادهای دولتی ایران و صنایع ارتباطی و صنعتی تجدید و تمدید می‌شود (Ilias, 2010:3-4)؛ ۳. تحریم‌های اتحادیه اروپا که عمدتاً از

1. Sergey Oznobistchev

2. William Kaempfer

سال ۲۰۰۷ آغاز و از ۲۰۱۱ شدیدتر شد و محدودیت‌های متعددی را برای خرید و فروش نفت و حساب‌های بانکی ایرانیان در خارج از کشور ایجاد کرد؛ و ۴. تحریم‌های یک‌جانبه سایر کشورها نظیر تحریم‌های یک‌جانبه کشورهای هم‌پیمان امریکا نظیر کانادا و انگلیس که عموماً سیاست خارجی خود را با سیاست‌های امریکا هماهنگ و همساز می‌کنند. سایر کشورها، نظیر ژاپن، کره جنوبی، ترکیه، کشورهای آسیای جنوب شرقی و کشورهای حاشیه خلیج فارس نیز بنا به سطح تاثیرپذیری سیاست‌های خود از سیاست‌های امریکا و متحدانش تحریم‌ها و محدودیت‌های متعدد و متنوعی را در بخش‌های مختلف روابط خود با ایران برقرار کرده‌اند. روسیه نیز در چهارچوب تحریم‌های شورای امنیت، محدودیت‌هایی را مانند ممنوعیت فروش تجهیزات نظامی و هسته‌ای، علیه ایران برقرار کرد (شکوهی، ۱۳۹۱: ۲۳-۳۴).

در موضوع تحریم‌های همه‌جانبه علیه ایران آنچه بیش از هر چیز اهمیت یافته و بر حساسیت و تاثیرگذاری تحریم‌ها علیه ایران به‌ویژه در سال‌های اخیر افزود، فراگیری تحریم‌ها و همراهی گروه قابل‌توجهی از کشورها، به‌ویژه برخی از طرف‌های تجاری ایران، بوده است. البته در میان کشورهای فوق‌به‌ویژه اعضای اتحادیه اروپا، اجماع نظر وجود نداشت. به‌طور مثال، اسپانیا و ایتالیا چندان موضع موافقی با تحریم‌های اقتصادی اروپا علیه ایران اتخاذ نکردند یا تحریم نفت ایران با همراهی قابل‌توجهی از سوی کشورهای هند، ژاپن، چین و برخی کشورهای اروپایی نظیر ایتالیا، اسپانیا، یونان و بلژیک روبرو نشد (Recent Trends in Oil Supply from Iran, 2012: 7-14). باین‌حال، فشار جامعه بین‌المللی مانع از اقدام یک‌سویه این کشورها و پیگیری مستقل سیاست‌هایشان در قبال ایران شد.

در بخش اقتصادی و معاملات بین‌المللی (صادرات و واردات) افزایش حداقل ۶۰٪ هزینه‌ها، قطع یا کاهش قابل‌توجه سرمایه‌گذاری در ایران، قطع یا کاهش حضور برون‌مرزی موسسات و بنگاه‌های اقتصادی کشور نظیر بانک‌ها یا شرکت‌های فعال در بخش‌های بازرگانی و عدم ارتباط موثر با موسسات و سازمان‌های بین‌المللی و امکان بهره‌برداری از دانش و فن‌آوری نوین روز از جمله مشکلات ناشی از تحریم‌ها به شمار می‌آید.

به اعتقاد رودریک، نهادهای داخلی هر کشور در توسعه اقتصادی آن نقش مهمی

به عهده دارند. در میان نهادهای اقتصادی، عملکرد بانک‌ها به‌عنوان نهادهای کلان تثبیت و تنظیم‌کننده سیاست‌های پولی و مالی متناسب با تجارت کشور، از اهمیت بیشتری برخوردار است و ضعف یا بی‌ثباتی در عملکرد بانک مرکزی و بانک‌های داخلی کشور در بی‌ثباتی و رکود اقتصادی بسیار تاثیرگذار است (رودریک، ۲۰۰۰: ۸-۹). در تاریخچه تحریم‌های اقتصادی ایران، تحریم‌های بانکی بیشترین اثرگذاری را داشته‌اند. به‌ویژه اینکه از سال ۲۰۰۶ سیاست‌های تحریم امریکا، با همراهی فزاینده اتحادیه اروپا و سایر مجامع و موسسات بین‌المللی نظیر شبکه‌های مالی سوئیفت و روترز همراه شد، بیشترین آسیب را متوجه بدنه بین‌الملل بانک‌های ایرانی در داخل و یا شعب آن‌ها در خارج از کشور نمود و با اختلال در عملکرد و تراکنش‌های مالی بین‌بانکی مشکلاتی را در مکانیسم تجاری و بازرگانی ایران موجب شد. در ادامه، اثرات تحریم بر بانک‌های ایرانی و عملکرد و روابط آن‌ها مطرح خواهد شد.

۳. اثرات تحریم بر عملکرد بانک‌های ایرانی

در پژوهش‌های متعددی که در خصوص تحریم‌ها و اثرات آن بر روی حجم صادرات و واردات ایران صورت گرفته، مشاهده می‌شود که در مجموع تغییر قابل توجهی بر میزان تجارت و حجم واردات و صادرات ایران اتفاق نیفتاده و تجارت ایران روند صعودی خود را طی کرده است. اما آیا در مکانیسم واردات و صادرات نیز همان روال سابق دیده می‌شود؟ آیا در حجم و نوع کالاهای صادره و وارده در قبال هزینه‌ها و قیمت پرداختی تغییری ایجاد نشده است؟ آیا در سطح زندگی مردم عادی تغییری ایجاد نشده است؟ واقعیت این است که اگرچه حجم عملیات تغییر قابل توجهی نداشته اما هزینه مبادلات افزایش و روابط و شرکای تجاری ایران تغییر یافته است.

شرایط نامساعد تحریم، شبکه بین‌الملل بانک‌های ایرانی و انجام عملیات بانکداری بین‌الملل طی دهه گذشته را به‌ویژه در سال‌های اخیر با مشکلات و دغدغه‌های فراوان همراه کرد و پشتیبانی سازمان ملل و اتحادیه اروپا بر شدت و جنبه تخریبی تحریم‌ها افزود.

تحریم‌های اقتصادی که در واکنش به فعالیت‌های هسته‌ای ایران آغاز و بر

ارکان اقتصادی متمرکز شد، به سال‌های ۲۰۰۶/۲۰۰۷ برمی‌گردد و مهم‌ترین قطعنامه‌های صادره در رابطه با نظام بانکی ایران عبارتند از: - تحریم‌های بانکی سازمان ملل: ۲۰۰۷، تحریم بانک سپه؛ - تحریم‌های بانکی امریکا: ۲۰۰۶؛ ممنوعیت^(۱) U-turn برای بانک صادرات ایران؛ ۲۰۰۸: ممنوعیت U-turn در چرخه فعالیت کلیه بانک‌های ایرانی؛^(۲) ۲۰۱۲/۲۰۱۱: تحریم و توقیف دارایی‌های بانک مرکزی ایران؛ ۲۰۱۳: برنامه اقدام مشترک،^۱ کاهش تحریم‌ها و عدم وضع تحریم‌های هسته‌ای جدید؛ و - تحریم‌های بانکی اتحادیه اروپا: ۲۰۱۰/۲۰۱۱: صدور قطعنامه‌های مربوط به تحریم بانک‌ها- شعب داخل و خارج، بانک‌های مشترک ایران و سایر کشورها نظیر آلمان و ونزوئلا.

عمده مشکلات حاصل از شرایط تحریم در بخش بانکداری را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

۱. کاهش روابط و تعاملات بانکی بین‌المللی و حساب‌های کارگزاری متعدد بانک‌های ایرانی به کمتر از ۱۰ کشور، کارگزار دسته پایین و حساب ارزی و در نتیجه مواجهه با ریسک تمرکز بر چند کارگزار محدود و بعضاً نه‌چندان مورد تائید از لحاظ کیفیت و تعرفه ارائه خدمات؛
۲. عدم برقراری مسیرهای انتقال وجوه و در نتیجه اختلال در سرعت، کیفیت و روند عملیات بانکداری بین‌الملل و ناتوانی برخی بانک‌ها در پوشش تعهدات ایجادشده؛
۳. بلوکه یا غیرقابل بهره‌برداری شدن بسیاری از حساب‌های کارگزاری به دلیل محدودیت U-turn؛
۴. محدودیت تراکنش‌ها و خدمات بانکی به کالاهای اساسی و بشردوستانه (نظیر مواد غذایی و دارویی) پس از کسب مجوز از مقامات ناظر کشورهای طرف معامله ایران؛
۵. کوچک شدن سبد ارزی بانک‌ها با خروج ارزهای جهان روا (دلار، یورو و پوند) و در معرض خطر قرارگرفتن سبد ارزی کشور با ورود ارزهای محلی (نظیر

- یوان چین، ون کره و روپیه هند)؛
۶. عدم تنزیل اعتبارات بانک‌های ایرانی و عدم تخصیص تسهیلات اعتباری (فاینانس و ریفاینانس)؛
۷. عدم امکان دریافت وام از موسسات مالی بین‌المللی نظیر صندوق بین‌المللی پول؛^۱
۸. کاهش رتبه و اعتبار بانک‌های ایرانی در مجامع بین‌المللی به دلیل ریسک‌های اعتباری و کشوری ناشی از تحریم که به‌طور طبیعی کاهش اعتماد صادرکنندگان خارجی و بانک‌های خارجی را به همراه داشت؛
۹. عدم امکان حضور برون‌مرزی بانک‌های ایرانی در قالب شعبه/دفتر نمایندگی یا خرید سهام؛
۱۰. عدم برقراری مسیر پرداخت بانکی و در نتیجه روی آوردن مشتریان به کانال‌های غیربانکی نظیر صرافی‌ها؛
۱۱. بروز مشکلات اقتصادی و مالی متعدد از جمله نرخ کارمزد بالا، تقلب، تخلفات و فساد مالی و رشد فزاینده اختلاس‌های مالی و پول‌شویی و...؛
۱۲. عدم امکان دریافت خدمات متداول بانکداری بین‌الملل و در نتیجه انتقال ریسک تجارت بر طرف ایرانی؛
۱۳. کاهش تعاملات بین‌المللی به سطح حداکثر ۵ الی ۷ کشور که در قالب قراردادهای فروش نفت میان دو کشور، به صورت مشروط و با محدودیت‌های خاص؛
۱۴. تحریم سازمان‌های بین‌المللی مخابراتی و معاملاتی بانکی و خبری نظیر انجمن جهانی سوئیفت، رویترز (کارآمدترین سیستم خبری و معاملاتی) و دایره‌المعارف بانکی Bankers Ananac؛
۱۵. قطع ارتباط نظام بانکی و موسسات اقتصادی و مالی ایران با نظام بانکی، بازارها و نهادهای بین‌المللی به معنای انزوای اقتصادی ایران و در نتیجه عدم امکان دسترسی به ابزار نوین بانکی نظیر CDO (وام با تعهد وثیقه)،^۲ MBS (اوراق قرضه

1. International Monetary Funds (IMF)

2. Collateralized debt obligation (CDO)

رهنی)،^۱ ابزار مشتقه جدید نظیر CDS (مبادله‌ی نُکول اعتبار^۲) و دورماندن از استانداردهای به‌روز بین‌المللی مانند واحد تطبیق و کنترل^۳ یا ارائه صورت‌های مالی براساس استانداردهای بال ۲ و ۳؛

۱۶. رواج واردات کالا به روش re-export که علاوه بر افزایش هزینه‌ها، دور زدن تحریم‌ها و بروز مشکلاتی نظیر سوءاستفاده‌های اقتصادی، اعمال کنترل‌های مبارزه با پول‌شویی را دچار اختلال نمود.

نمودار ۱- تصویر عملیات بانکداری ایران در شرایط قبل و پس از تحریم

تحریم‌های اقتصادی در نقطه آغاز با تحریم‌های یک‌جانبه و عمدتاً سیاسی دولت امریکا آغاز شد اما به تدریج طراحی تحریم‌های دولت امریکا شکلی درهم تنیده‌تر، اقتصادی و فرسایشی به خود گرفت و دیگر قدرت‌ها و نهادهای بین‌المللی، اقتصادی و سیاسی را با خود همراه کرد. کانادا، سوئیس، اتحادیه اروپا، انگلیس و ژاپن از جمله بازیگران جدید نظام تحریم‌ها علیه ایران بودند که قطعنامه‌های داخلی

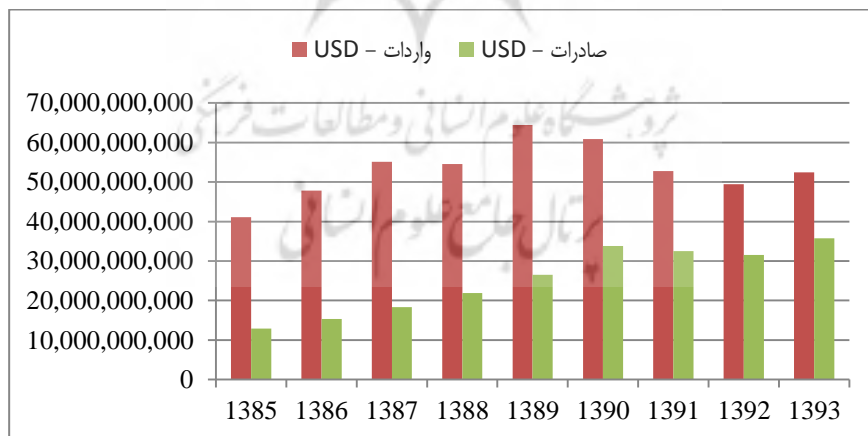
1. Mortgage- backed securities (MBS)
2. Credit Default swap (CDS)
3. Compliance

تحریم علیه ایران را صادر کردند و بسیاری دیگر از کشورها نظیر هند، پاکستان، حوزه نوردیک و حتی چین و روسیه اگرچه رسماً قطعنامه‌ای را به‌عنوان تحریم ایران صادر نکردند اما در عمل، روابط تجاری خود را قطع کرده یا به شرایط خاصی محدود کردند. به‌عنوان مثال، بانک‌های هندی روابط خود را با بانک‌های دولتی ایران قطع کردند، چین و ژاپن روابط بانکی را به تجارت صرف^(۳) میان ایران و کشور خود کاهش دادند. بنابراین با ادامه روند تحریم، به تدریج بر تعداد بازیگران افزوده شد و بی‌آنکه راه‌گریز واقعی وجود داشته باشد، فعالیت شبکه ارزی ایران را با بحران‌های شدید مواجه نمود.

۴. تحلیل آماری

تاکنون تلاش شد که عمده تبعات و اثرات تحریم‌ها روی شبکه بانکی کشور بیان شود. در این بخش، حجم صادرات و واردات ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۵، از تاریخ شدت‌گیری تحریم‌های امریکا و موضع‌گیری قوی این کشور در برابر برنامه هسته‌ای ایران، تا سال ۱۳۹۳ از سایت اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی ایران استخراج‌شده و در نمودار زیر روند تجاری ایران طی سال‌های فوق نمایش داده شده است.

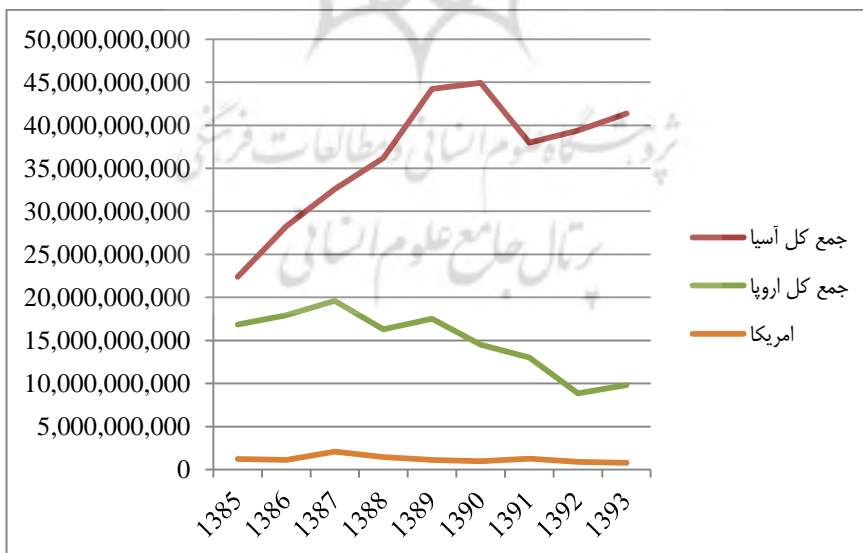
نمودار ۲- مقایسه حجم صادرات و واردات ایران (۱۳۸۵-۱۳۹۳)

نمودار فوق، اولاً تفاوت قابل توجه میان تراز واردات و صادرات ایران را در دوران تحریم نشان می‌دهد. دوماً بیانگر این است که تا سال ۱۳۸۹ که تحریم‌ها علیه ایران

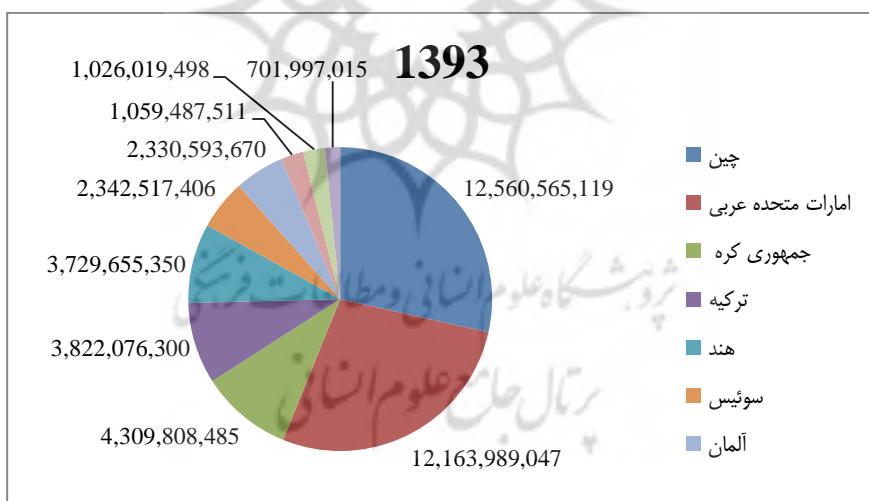
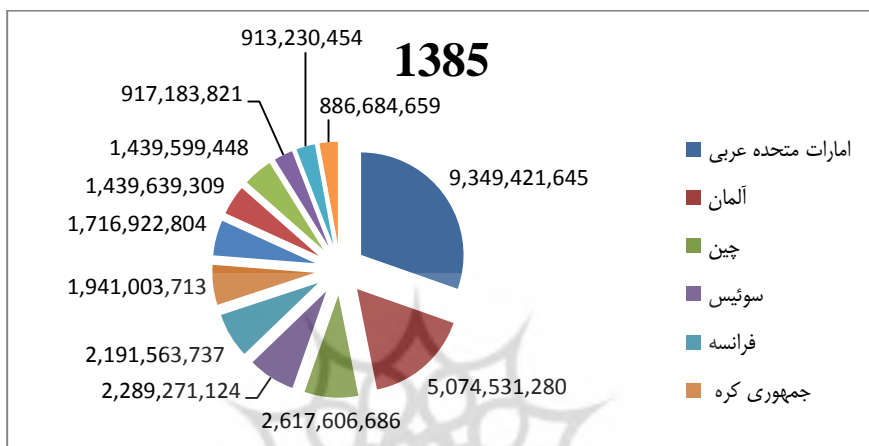
عمدتاً از طرف امریکا اعمال می‌شد، ایران کماکان در حفظ روابط تجاری خود با کشورها و روند صادرات و واردات خود تلاش کرده است اما از سال ۹۰ که امریکا از همراهی انجمن‌ها و سازمان‌های بین‌المللی برخوردار و تحریم‌های نفتی و بانک مرکزی نیز اعمال می‌شود، کاهش قابل توجه حجم صادرات و واردات ملاحظه می‌شود. مجدداً، در پی شکل‌گیری توافقات و اجماع نظر طرف ایرانی و کشورهای گروه ۵+۱ مبنی بر رسیدن به یک توافق کاربردی و دوجانبه و در نتیجه توافق بر طرح‌های جامعی نظیر برنامه اقدام مشترک (JPOA) از اواسط سال ۹۳ و صدور مجوزهای لازم از سوی مقامات ناظر اروپایی برای همکاری برخی بانک‌های معین اروپایی و ایرانی، افزایش میزان صادرات و واردات مشاهده می‌شود. یادآور می‌شود که بخش عمده‌ای از تراکنش‌ها و نقل و انتقالات فوق خارج از مسیرهای بانکی نظیر صرافی‌ها صورت گرفته، مسیرهای بانکی عمدتاً در نقل و انتقالات مشخص و محدود به بخش کالاهای اساسی و بشردوستانه و با اخذ مجوزهای مربوطه نقش داشته‌است. نمودار زیر، بیانگر انتقال شرکای تجاری ایران از کشورهای توسعه‌یافته اروپایی به کشورهای آسیایی (خریداران نفت ایران) و کاهش قابل توجه روابط تجاری ایران با اتحادیه اروپاست.

نمودار ۳- مقایسه‌ای حجم واردات ایران از سه قاره آسیا، اروپا و امریکا (۱۳۸۵-۱۳۹۳)

نمودار ۳. مقایسه‌ای میان ۱۰ کشور اول وارداتی ایران، که بیشترین حجم کالاهای وارداتی (حدود ۷۵٪) را در سال ۱۳۸۵ تشکیل می‌دادند، و ۱۰ کشور اصلی در سال ۱۳۹۳ که ۸۵٪ واردات ایران به آن کشورها تعلق داشت، انجام شده است.

نمودار ۴- مقایسه واردات ایران در دو سال ۸۵ و ۹۳

شرکای تجاری ایران، تحت تاثیر تحریم‌های بین‌المللی، از آلمان و سایر کشورهای اروپایی صنعتی و تولیدکننده اصلی به سمت کشورهای واسطه و یا تولیدکننده دست دوم و سوم تغییر و ریسک وابستگی ایران به سه تا پنج کشور اصلی صادرکننده آسیایی افزایش یافت، به نحوی که درصد قابل توجهی از واردات ایران

عمدتاً به دو کشور چین و امارات محدود شد.

۵. برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)

امریکا با جلب، بعضاً اجباری، همراهی تعداد قابل توجهی از بازیگران عرصه بین‌الملل و شرکای تجاری ایران، منافع اقتصادی این کشور را تهدید و در واقع ایران را درگیر نوعی تکراری یا متوالی از بازی تحریم نمود که به موجب آن کشور هدف یا تسلیم می‌شود و در رفتار خود ایجاد تغییر یا در برابر خواسته کشور تحریم‌کننده مقاومت می‌کند. بنابراین تحریم‌کننده نیز در مقابل بازی جدیدی قرار می‌گیرد که باید با توجه به تخمین عایدی خود از ادامه تحریم‌ها تصمیم بگیرد که این بازی را ادامه یا از خواسته خود انصراف دهد. به همین ترتیب کشور هدف نیز می‌بایست میان تسلیم یا مقاومت یکی را انتخاب کند و این چرخه تا زمانی که یکی از طرفین تصمیم به پایان بخشی به بازی نگیرد ادامه می‌یابد. ماهیت بازی‌های تحریم تکراری،^۱ بسیار فرسایشی است. پیاده‌سازی استراتژی تحریم طی سال‌های متمادی فرسایش تدریجی پایه‌های مقاومت کشور هدف را به همراه دارد و کشور هدف ناچار است در نقطه‌ای کاملاً فرسوده و تخریبی مقاومت را بشکند و از در مصالحه درآید. تصویب همه ساله تحریم‌ها علیه ایران در کنگره آمریکا، گسترش دامنه تحریم‌ها که به بخش‌های اقتصادی، بانک‌ها و سپس نفت ایران کشیده شد، افزایش تعداد بازیگران و محدود کردن گزینه‌های ایران بیانگر ورود ایران به یک بازی تحریم تکراری یا متوالی فرسایشی بود (Lacy & Niou, 2004: 28-36).

با وجود علم طرفین به ماهیت و اهداف تحریم‌ها، عدم اعتماد نسبت به دیگری و پافشاری بر مواضع از دلایل مهم ادامه این بازی بود، تا اینکه سرانجام نخبگان دوطرف، رفتار عقلانی‌تر، به منظور کسب عایدی بیشتر از شرایط منطقه و بین‌الملل را اعتمادسازی، مذاکره و همکاری تشخیص دادند. توافق بین‌المللی میان گروه ۵+۱ و ایران از طریق دولت‌ها و روسای مختلف مذاکرات - (دولت محمد خاتمی (حسن روحانی)، محمود احمدی‌نژاد (علی لاریجانی و سعید جلیلی) و حسن روحانی (محمدجواد ظریف) - پیگیری و طی این سال‌ها در بیش از ۷۲

نشست در شهرهای تهران، وین، بغداد، مسکو، آلماتی، ژنو، وین، لوزان، و وین نهایی با فراز و نشیب‌های بسیار همراه شد و در نهایت، در ۲۰۱۵/۰۷/۱۴ با انتشار سند برجام نهایی شد. بدون شک این سند به دلیل نقش‌پذیری بازیگران و قدرت‌های متعدد بین‌المللی، دربرگیری مواضع و منافع بیشتر کشورهای جهان و ارائه دستورالعمل‌های تعیین‌کننده در مسیر فعالیت‌های بین‌المللی و سیاست خارجی ایران و سایر کشورها از مهم‌ترین سندهای بین‌المللی و داخلی به شمار می‌آید. به همین منظور پیش از پرداختن به فرصت‌ها و چالش‌های اقتصادی پیش‌رو، حاصل توافق هسته‌ای و برداشته شدن تحریم‌ها، ابتدا به معرفی اجمالی این سند و چهارچوب آن خواهیم پرداخت.

نمودار ۵- سند برجام (۴)

سند برجام یا JCPOA (وین، ۲۰۱۵/۷/۱۴) مشتمل بر ۱۵۹ صفحه و پنج ضمیمه مجزا به شرح زیر است:

دبیاچه مبنی بر توافق طرفین بر مفاد برجام به منظور ایجاد اطمینان از برنامه‌های صلح‌آمیز هسته‌ای ایران و رفع تحریم‌های هسته‌ای (اقتصادی).

مقدمه و مفاد کلی مشتمل بر:

۱. توافق ایران و گروه ۱+۵؛

۲. حصول اطمینان از صلح‌آمیز بودن برنامه‌های هسته‌ای ایران؛

۳. تعهد ایران در خصوص عدم تلاش برای دستیابی به سلاح هسته‌ای؛
۴. رفع کلیه تحریم‌های هسته‌ای شورای امنیت و سایر تحریم‌های هسته‌ای چندجانبه و یا داخلی کشورها و محدودیت‌های ایران در بخش‌های تجاری، فن‌آوری، تامین مالی و انرژی؛
۵. تعهد طرفین به پایبندی به اهداف و اصول منشور سازمان ملل متحد؛
۶. تعهد طرفین به پایبندی به اصول و حقوق عدم اشاعه سلاح‌های هسته‌ای (NPT)؛^۱
۷. تاکید بر حسن نیت و تعهد طرفین به پایبندی به متن برجام بر پایه توافق ژنو ۲۰۱۳/۱۱/۲۴ و اجتناب از هرگونه فعالیت متناقض یا محدودکننده در جریان اجرای آن؛
۸. تشکیل کمیسیون مشترک متشکل از نمایندگان طرفین به منظور نظارت بر اجرای برجام؛
۹. راستی‌آزمایی و ارائه گزارش منظم به شورای حکام در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران توسط آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA)؛^۲
۱۰. رعایت مفاد و شرایط مندرج در برجام منحصر به گروه ۱+۵ و ایران است. مفاد آن مبنای حقوقی یا قوانین بین‌المللی برای دیگر اعضای سازمان ملل محسوب نمی‌شود؛
۱۱. تنظیم جزئیات همکاری فنی و تخصصی اتحادیه اروپا، گروه ۱+۵ و ایران در بخش فعالیت‌های هسته‌ای و انرژی، در چهارچوب JCPOA و با همکاری IAEA؛
۱۲. تنظیم پیش‌نویس قطع‌نامه شورای امنیت مبنی بر پایان اجرای قطع‌نامه‌های قبلی، ایجاد محدودیت‌های خاص و جمع‌بندی‌های نهایی پروژه هسته‌ای ایران با سازمان ملل ظرف مدت ۱۰ سال پس از تاریخ تایید توافق؛
۱۳. ارائه جزئیات اجرای مفاد برجام؛
۱۴. نشست‌های (حداکثر) دوسالانه وزرای طرفین به منظور بررسی میزان پیشرفت اجرای برجام و اتخاذ تصمیمات مقتضی.

1. Non-Proliferation Treaty

2. International Atomic Energy Agency

ضمائم

ضمیمه ۱- اقدامات مرتبط با برنامه هسته‌ای، مشتمل بر ۸۲ بند با توضیحات کامل در خصوص سرفصل‌های زیر: راکتور تحقیقاتی آب‌سنگین اراک، تولید آب‌سنگین، سایر راکتورها، فعالیت‌های بازآوری سوخت مصرف‌شده، ظرفیت غنی‌سازی، تحقیق و توسعه سانتریفیوژ، تاسیسات غنی‌سازی سوخت فردو، ذخایر اورانیوم غنی‌شده، تولید ماشین و قطعات سانتریفیوژ، دغدغه‌های حال و گذشته، فن‌آوری‌های نوین و حضور بلندمدت IAEA، شفاف‌سازی مربوط به کنستاتره سنگ معدن اورانیوم، جداسازی ایزوتوپ‌های اورانیوم، فعالیت‌هایی که می‌تواند در طراحی و توسعه یک وسیله انفجاری هسته‌ای مشارکت داشته باشند و ضمایمی شامل اطلاعات کامل فنی راکتور اراک ایران.

ضمیمه ۲- تعهدات مرتبط با تحریم‌ها: شامل اقدامات مورد انتظار امریکا، اتحادیه اروپا و سازمان ملل در خصوص رفع تحریم‌های اقتصادی و لیست اشخاص حقوقی و حقیقی و تشریح اثرات لغو تحریم‌ها در حوزه‌های مختلف ایران از بخش‌های مالی، بانکی و بیمه گرفته تا نفت، گاز و پتروشیمی، کشتیرانی، کشتی‌سازی و حمل‌ونقل؛ طلا، انواع فلزات گران‌بها، اسکناس و سکه؛ انواع کالا و فن‌آوری، سرمایه‌گذاری، آموزش‌های تخصصی، فلزات، نرم‌افزار و تسلیحات.

ضمیمه ۳- همکاری هسته‌ای غیرنظامی: در زمینه راکتورها، سوخت، فن‌آوری‌های مرتبط، پروژه مدرن‌سازی اراک، تحقیق و توسعه، امنیت، پشتیبانی، ایمنی و کاربست انرژی هسته‌ای در بخش دارو، رادیواکتیو و فعالیت‌های مرتبط.

ضمیمه ۴- کمیسیون مشترک: کمیسیون مشترک از نمایندگان ایران و گروه ۱+۵ (چین، فرانسه، آلمان، ایران، روسیه، انگلیس، امریکا، نماینده عالی اتحادیه اروپا در سیاست خارجی و امور خارجه (به‌عنوان دبیر که حق شرکت در تصمیم‌گیری‌ها را نخواهد داشت) برای نظارت بر اجرای JCPOA. نشست‌ها عموماً به‌صورت فصلی و در نیویورک، ژنو یا وین برگزار خواهد شد. مبنای تصمیم‌گیری‌ها بر پایه اجماع اعضا خواهد بود. همچنین به‌منظور اطمینان از

اقدامات طرفین براساس دستورالعمل برجام، گروه کاری Procurement^۱ (نظارت بر بخش هسته‌ای) و گروه کاری نظارت بر رفع تحریم‌ها^۲ تشکیل خواهند شد.

ضمیمه ۵- برنامه اجرایی برجام: شامل برنامه زمانی اجرای برجام و لغو تحریم‌ها از آغاز تا پایان (روز جمع‌بندی،^۳ روز توافق،^۴ روز اجرا،^۵ ۲۰۱۶/۰۱/۱۶ که گزارش IAEA تحقق تعهدات ایران در برجام را تایید کرد، روز انتقال،^۶ روز تکمیل پروژه شورای امنیت در مورد موضوع هسته‌ای ایران^۷) و وظایف و تعهدات طرفین. نکات قابل توجه در خصوص تحریم‌ها را به شرح زیر ملاحظه کنید:

۱. تحریم‌های امریکا به دو دسته اولیه و ثانویه تقسیم می‌شوند. در روز اجرا تحریم‌های اولیه، مربوط به منع فعالیت اشخاص حقیقی و حقوقی امریکایی^(۵) با ایران، کماکان پابرجا ماند. اما تحریم‌های ثانویه، مربوط به اشخاص و مالکیت غیر امریکایی، لغو شد که به موجب آن بسیاری از نهادها و سازمان‌های دولتی، بانک‌ها و اشخاص حقیقی و حقوقی و برخی بانک‌های خارجی، که به دلیل همکاری با ایران تحریم شده بودند، از لیست تحریم‌های سازمان خزانه‌داری امریکا (OFAC)^(۸) خارج شدند.

۲. تحریم‌های بین‌المللی ایران براساس موضوع به دو گروه تحریم‌های هسته‌ای و غیرهسته‌ای تقسیم می‌شوند که تحریم‌های هسته‌ای، عمدتاً از سال ۲۰۰۷/۲۰۰۶ به بعد تصویب شده‌اند، در این سند مدنظر قرار گرفته‌اند. بدین ترتیب اسناد تحریم قابل بررسی یا لغو در برجام شامل موارد زیر خواهند بود:

- سازمان ملل: رفع تمام ۷ قطعنامه هسته‌ای به شماره‌های ۱۶۹۶ (۲۰۰۶)، ۱۷۳۷ (۲۰۰۶)، ۱۷۴۷ (۲۰۰۷)، ۱۸۰۳ (۲۰۰۸)، ۱۸۳۵ (۲۰۰۸)، ۱۹۲۹ (۲۰۱۰)

1. Procurement Working Group
2. Working Group on Implementation of Sanctions Lifting
3. Finalization Day
4. Adoption Day
5. Implementation Day
6. Transition Day
7. UNSCR Termination Day
8. Office of Foreign Asset Control

و ۲۲۲۴ (۲۰۱۵) در روز اجرا.

- اتحادیه اروپا: لغو یا تعلیق مفاد مرتبط با JCPOA در دو قطعنامه Council Regulation (EU) No 267/2012 (۱۲ صفحه) و Council Decision 2010/413/CFSP (۱۰۶ صفحه) در سه مرحله روز اجرا، انتقال و پایان شامل لیست کالاها، تجهیزات، اشخاص، نهادها و هرآنچه با انرژی و فعالیت‌های هسته‌ای و موشک بالستیک و وابسته به سپاه قدس و دولت ایران (از جمله بانک‌ها) مرتبط است.

- آمریکا: توقف تحریم‌های آمریکا در بخش‌های مرتبط با JCPOA که همکاری تجاری و تبادل تکنولوژی و... ایران (به جز نظامی) و سایر نهادها یا اشخاص غیرامریکایی را امکان‌پذیر می‌سازد. مجموع اسناد مرتبط با تحریم آمریکا عبارت‌اند از: CISADA^(۶)، TRA^(۷)، NDAA^(۸)، IFCA^(۹)، لیست SDN^(۱۰)، FSE^(۱۱)، E.O.

اثرات و فرصت‌های توافق برجام: توافق گروه ۵+۱ و ایران، در واقع توافق جامعه بین‌الملل و ایران به شمار می‌آید، زیرا پیامدها و نتایج این توافق نه تنها اعضای اصلی توافق که سایر کشورها نظیر کانادا، انگلیس، ژاپن و... و همچنین سازمان‌ها و موسسات بین‌المللی نظیر سوئیفت، رویترز، شرکت‌های بزرگ نفت و پتروشیمی، هواپیمایی و بانک‌ها را نیز متأثر خواهد کرد. بنا به تحلیل کارشناس اقتصادی صندوق بین‌المللی پول (IMF)، توافق برجام با کاهش ریسک کشوری و تجاری ایران، موجب افزایش تجارت جهان با ایران، افزایش ۵۰ درصدی واردات ایران از سایر کشورها به ارزش تخمینی ۵۲۵ میلیارد دلار در فاصله سال‌های ۲۰۱۵-۲۰۲۰ و افزایش تولید ناخالص داخلی (GDP) شرکای تجاری این کشور و در نتیجه رشد ۱/۴ درصدی GDP جهانی در میان مدت می‌شود. بنابراین توافق برجام، به ویژه با رفع تحریم‌های نفتی و مالی - بانکی، بیشترین منفعت را در مرحله اول برای ایران و سپس سایر کشورهای اروپایی، آمریکا و جهان به همراه خواهد داشت (Versailles, 2016: 1-2).

مهم‌ترین اثرات این توافق برای ایران عبارت‌اند از:

جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ارتقاء صنایع داخلی: ایجاد فرصت‌های جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و تامین مالی و فضای تعامل و همکاری میان سرمایه‌گذاران و فعالان اقتصادی خارجی و داخلی. مروری بر سایت نهادها و

سازمان‌های فعال در جذب سرمایه‌گذاران خارجی یا برگزارکنندگان کنفرانس‌های تجاری - اقتصادی و نمایشگاه‌های بین‌المللی از وزارت خارجه، اتاق‌های بازرگانی و سرمایه‌گذاری‌های مشترک تا شرکت‌های خصوصی فعال در زمینه مشاوره تجارت و بازرگانی، آمار گسترده‌ای از سفرهای متعدد و متنوع هیئت‌های اقتصادی - تجاری کشورهای مختلف در گروه‌های تخصصی و فوق تخصصی سیاسی و اقتصادی ارائه می‌دهد. به‌ویژه که تاکید نهاد ریاست جمهوری بر جذب و انتقال سرمایه و دانش فنی و اطلاعات تخصصی به داخل کشور است. قراردادهای اخیر نفتی (توتال)^۱، هواپیمایی (ایرباس، که ۱۰٪ سهام آن امریکایی است)^۲، بیمه‌ای (ساجه)^۳ ایتالیا و کوفاس^۴ فرانسه و خودروسازی با شرکت‌های مطرح بین‌المللی از دستاوردهای مهم رفع تحریم‌ها و تنظیم قراردادهای مشروط به جذب سرمایه‌گذاری طرف قرارداد در داخل کشور است؛ امکان سرمایه‌گذاری و فعالیت در صنعت توریسم و جذب گردشگران خارجی که ضمن ایجاد فرصت‌های اقتصادی، تبادل فرهنگی، انتقال ارزش‌ها و فرهنگ ایرانی و افزایش قدرت نرم ایران را فراهم می‌آورد؛ و فروش و واگذاری سهام داخلی به موسسات و بانک‌های خارجی به‌منظور جذب سرمایه‌گذار خارجی.

گسترش حضور برون‌مرزی: ایجاد فضای تعامل دو یا چندجانبه سیاسی و اقتصادی میان ایران و سایر کشورها به‌صورت متوازن و متعارف از طریق سفرهای هیئت‌های سیاسی، تنظیم موافقت‌نامه‌های همکاری دوجانبه و فعال‌سازی کنسولگری و سفارت‌خانه‌های دو کشور؛ امکان تاسیس واحدهای برون‌مرزی (شعبه، واحدهای تابعه یا وابسته^۵ دفتر نمایندگی و...) یا مشارکت در سرمایه‌گذاری‌های مشترک خارج از کشور از طریق خریداری سهام و...؛ امکان فعالیت در حوزه‌های بیمه، خودرو، کشتیرانی و... که متعاقباً، کاهش هزینه‌های

-
1. Total
 2. Airbus
 3. Sace
 4. Coface
 5. Subsidiary

حمل و نقل و در نتیجه هزینه‌های صادرات و واردات در کشور را موجب می‌شود و بر میزان جذابیت سرمایه‌گذاری در کشور و در نتیجه ایجاد اشتغال و کاهش تورم و نرخ بیکاری تاثیر می‌گذارد؛ و سرمایه‌گذاری و یا خریداری سهام مؤسسات مالی و بانکی خارجی و امکان تاسیس بانک‌های مشترک یا کنسرسیومی در خارج از کشور.

ایجاد ظرفیت‌های اقتصادی - تجاری و گسترش فعالیت‌های داخلی و خارجی مالی، پولی، اقتصادی و بانکی: دریافت وام‌های سندیکایی، اعتباری، ضمانت‌نامه و بهره‌برداری از دیگر خدمات تجاری بین‌المللی؛ ایجاد شرایط همکاری‌های متقابل بازرگانی - تجاری و اقتصادی از طریق اتاق‌های بازرگانی و نهادهای مالی؛ نوسازی زیرساخت‌های هواپیمایی کشور؛ امکان انتقال وجوه میان اشخاص و نهادهای اروپایی و غیرامریکایی و اشخاص و نهادهای ایرانی بدون نیاز به مجوزهای خاص؛ رفع مشکلات افتتاح حساب برای اشخاص حقیقی/حقوقی ایرانی در خارج از کشور؛ آزادسازی منابع متعلق به اشخاص و نهادهایی (از جمله بانک‌ها و مؤسسات مالی) که از لیست تحریم خارج شده‌اند. آزاد شدن منابع ایران در دو کشور سوئیس و آمریکا پس از اجرایی شدن برجام از جمله دستاوردهای توافق هسته‌ای محسوب می‌شود. به دنبال رفع تحریم‌های هسته‌ای و آزادسازی ۵۸ میلیارد دلار دارایی مسدود شده مرتبط با تحریم‌های هسته‌ای، ایران به منابع سرشار پولی برای سرمایه‌گذاری در بخش توسعه اقتصادی خود دسترسی پیدا می‌کند (The Wharton School, 2015؛ ایجاد و گسترش روابط و حساب‌های کارگزاری و ارائه خدمات گسترده بانکداری بین‌المللی (اعتبارات و بروات اسنادی، حواله ارزی، ضمانت‌نامه بانکی و...) به متقاضی ایرانی در سایر کشورها؛ فعال‌سازی خدمات بیمه‌ای؛ امکان تخصیص وام و فروش اوراق قرضه و... به ایران؛ رفع تحریم نقل و انتقالات مالی، فن‌آوری، اعتباری بخش نفت/گاز/پتروشیمی، حمل و نقل و کشتیرانی، (ایجاد دسترسی به فرودگاه‌ها، رفع بازرسی شدید محموله ایرانی در کشورهای اروپایی)، طلا، فلزات، نرم‌افزار و...؛ تغییر شرایط فروش نفت و ایجاد فرصت چانه‌زنی برای ایران. بخش عمده‌ای از درآمد دولت ایران، به‌عنوان چهارمین کشور بزرگ صاحب ذخایر نفتی اثبات‌شده و یکی از بزرگ‌ترین منابع گاز طبیعی، از صنعت نفت و گاز تامین می‌شود. با اعمال تحریم‌های نفتی، تولید نفت ایران از

۳,۷ میلیون بشکه در روز در سال ۲۰۱۱ به ۲,۷ میلیون بشکه در سال ۲۰۱۲ کاهش یافت (Momeni & Momeni, 2016). برجام فرصت انعقاد قراردادهای جدید نفتی، همکاری با شرکت‌های بزرگ نفتی و گازی بین‌المللی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی در صنعت نفت و گاز ایران را فراهم آورده است. درحالی‌که در دوران تحریم فروش نفت ایران به چند کشور محدود، تحت شرایط خاص و در قبال واردات کالاهای بشردوستانه به ارز محلی کشور طرف واردکننده نفت ایران و تحت حساب‌های ویژه امکان‌پذیر بود و در واقع نفت ایران به صورت پایاپای در برابر دارو و غذا مبادله می‌شد؛ افزایش تولید، کارآفرینی، اشتغال و رفاه عمومی. براساس تحلیل بانک جهانی، رفع تحریم‌ها به‌ویژه تحریم‌های نفتی، رفاه عمومی کشور را تا ۳,۷٪ افزایش می‌دهد (Ianchovichina, Devarajan, & Lakatos, 2016: 27). تحریم‌های بین‌المللی بیشترین آسیب‌ها را به بخش‌های نفت، خودروسازی، ساخت‌وساز و نوسازی و خدمات مالی وارد کرد، اکنون رفع تحریم‌ها اشتغال، تولید و کارآفرینی را به این بخش‌ها و سایر بخش‌های کشور بازخواهد گرداند؛ کاهش تعرفه‌های صادرات و واردات؛ انتشار و فروش اوراق قرضه با ضمانت دولت ایران؛ دریافت وام‌های خارجی از موسسات بین‌المللی از قبیل بانک جهانی و غیره یا سایر بانک‌های اروپایی خصوصی؛ امکان صدور کارت‌های اعتباری، که امروزه در نظام پولی بین‌الملل نقش مهمی را ایفا می‌نماید، و متأسفانه ایران تاکنون، به‌جز مقاطع زمانی کوتاه و پر ریسک، امکان استفاده از خدمات مزبور را نداشته است. البته ارتباط با شرکت‌های بزرگ بین‌المللی کارت‌های اعتباری نظیر Mastercard به دلیل مالکیت امریکایی این شرکت‌ها، مگر از طریق رایزنی با مقامات امریکا براساس قول همکاری آن کشور برای هموار ساختن ارتباطات و مسیرهای پولی و مالی با ایران، کماکان غیرممکن است؛ و نقل و انتقال ارز به داخل و خارج از کشور یا به حساب خود یا مشتریان ایرانی بدون نیاز به کسب مجوز.

تبادل علوم، فنون، دانش و فن‌آوری‌های نوین و بهره‌مندی از آخرین دستاوردهای علمی و فنی جامعه تجاری و علمی بین‌الملل: امکان تبادل علمی، آموزشی و فنی از طریق تبادل دانشجو، پژوهشگر، استاد و...، تنظیم قرارداد همکاری‌های مشترک علمی میان دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی

آذربایجان غربی و دانشگاه‌های هلسینکی و کوپوی فنلاند در آبان ماه سال جاری و گسترش همکاری‌های دو یا چندجانبه مشابه با سایر نهادهای کشوری و بین‌المللی از تاثیرات مثبت و مهم رفع تحریم‌ها به شمار می‌آیند (ر.ک. سایت دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی آذربایجان غربی، ۱۳۹۴)؛ ایجاد توازن و تنوع در تبادل دانشجو و برنامه‌های توسعه علمی دانشگاه‌ها. براساس اظهارات رئیس دانشگاه تهران در حال حاضر ۴۵٪ دانشجویان خارجی آن دانشگاه تنها به دانشجویان سه کشور افغانستان، عراق و سوریه تعلق دارد (ر.ک. احمدآبادی، ۱۳۹۴)؛ و ایجاد ظرفیت‌های لازم برای ارتقاء رتبه مراکز علمی و دانشگاهی کشور از طریق گسترش همکاری، ملاقات و مشارکت دوجانبه در اعزام هیئت‌های علمی و تبادل اطلاعات که ایران در دوران تحریم با کاهش یا توقف قابل توجه این نوع ملاقات مواجه شده بود. بنا به اظهارات وزیر علوم، تحقیقات و فناوری، پس از برجام، دیپلماسی علمی جمهوری اسلامی ایران بیش از گذشته فعال شده است. رفت‌وآمد وزرا، هیئت‌ها و مقامات علمی و دانشگاهی از کشورهای مختلف نظیر آلمان، فرانسه و دیگر کشورهای جهان افزایش یافته و تفاهم‌نامه‌های متعدد برای همکاری‌های علمی منعقد شده است (ر.ک. خبرنامه دانشجویان ایران، ۱۳۹۴). امضای تفاهم‌نامه‌های همکاری با دانشگاه‌های فنی استانبول برای برقراری دوره‌های آموزشی مشترک، ملاقات اساتید برجسته امریکایی نانو از دانشگاه صنعتی شریف تهران (ر.ک. خبرگزاری کار ایران (ایلنا)، ۱۳۹۴) و بازدیدهای هیئت‌های علمی بسیاری از دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی خارجی (نظیر سوئیس، آلمان و ایتالیا) از دانشگاه‌های کشور (تهران، اصفهان، شیراز، یزد) پس از توافق برجام که به انعقاد تفاهم‌نامه‌های مختلف علمی و آموزشی در زمینه تبادل دانشجو، برگزاری دوره‌های مشترک، انجام پژوهش‌های مشترک منطقه‌ای و بین‌المللی و اعطای بورسیه منجر شده است، از مهم‌ترین اقدامات علمی برای ارتقاء رتبه علمی و پژوهشی کشور به شمار می‌آید (ر.ک. باشگاه خبرنگاران دانشجویی ایران - ایسکانیوز، ۲۰۱۶).

بانک جهانی در گزارش راهبردی^۱ خود برای پیش‌بینی سیاست‌های امریکا در

دوره پسابرجام، موارد زیر را به عنوان اثرات مثبت رفع تحریم‌ها بر اقتصاد ایران عنوان و امریکا را به گسترش همکاری با ایران در زمینه‌های خاص منطقه‌ای تشویق می‌کند؛ زیرا معتقد است که رفع تحریم‌ها با ایجاد زمینه‌های رشد اقتصادی ایران، این کشور را به قدرتمندترین کشور تاثیرگذار منطقه‌ای تبدیل می‌کند. براساس تحلیل بانک جهانی دو اثر مستقیم رفع تحریم‌ها در بخش اقتصادی عبارت‌اند از کاهش هزینه‌های تجاری ایران و آزادسازی واردات خارجی خدمات مالی و حمل‌ونقل. رتبه ایران در برنامه "تجارت در ایران" در میان ۱۸۹ کشور، رتبه ۱۴۸ است. براساس پیش‌بینی بانک جهانی، با رفع تحریم‌ها جایگاه تجاری ایران با بهبود ۳۲٪ مواجه خواهد شد که متعاقباً کاهش هزینه‌های صادرات و واردات و همچنین کاهش ۳۰٪ هزینه‌های حمل‌ونقل را به همراه خواهد داشت (Ianchovichina, Devarajan, & Lakatos, 2016: 13).

اخبار، نشست‌ها و رویدادهای بین‌المللی و همچنین مطالعه در خصوص هیئت‌های سیاسی و اقتصادی اعزامی به ایران، از آغاز دور مذاکرات اخیر تاکنون به‌ویژه در ماه‌های گذشته مبین استقبال عمومی کشورها نسبت به توافق برجام است. به این مفهوم که همان‌طور که دولت و ملت ایران خود را آماده گسترش ارتباط و حضور در جامعه بین‌الملل می‌سازند، کشورها و به‌ویژه شرکای تجاری و سیاسی ایران آماده استقبال از حضور و همکاری ایران هستند. هیئت‌های نمایندگی متعددی مشتمل بر مقامات بلندپایه اقتصادی و وزارت خارجه، اتحادیه‌های مختلف (صنعتی، تجاری، کشاورزی، فن‌آوری اطلاعات، نفت و پتروشیمی و تسهیلات تامین مالی و...)، شرکت‌های مختلف تولیدی، بازرگانی، سرمایه‌گذاری و همچنین بانک‌های مرکزی و طراز اول از کشورهای مختلف (حوزه اروپا)، برزیل (امریکای جنوبی)، کره جنوبی، فنلاند (حوزه نوردیک) و... به ایران سفر کرده و ضمن ابراز تمایل برای فعال‌سازی یا گسترش همکاری با هم‌تایان ایرانی و همچنین پیشنهاد برای انعقاد قراردادهای همکاری و تامین مالی یا سرمایه‌گذاری، به مطالعه و بررسی شرایط فعالیت و آماده‌سازی مقدمات همکاری می‌پردازند که این به معنای بهبود فضای

بین‌الملل ایران برای تعاملات سیاسی و اقتصادی با کشورهای جهان و خروج از انزوا است.

۶. موانع و چالش‌های برجام

با وجود آنکه به نظر می‌رسد اجرایی شدن برجام فرصت مناسب را، اگرچه به تدریج و آهستگی، برای خروج ایران از رکود و پیگیری رشد و توسعه اقتصادی فراهم آورده است، اما عدم برنامه‌ریزی مناسب برای بهره‌مندی از فرصت ایجاد شده می‌تواند پیامدهای مطالعه و پیش‌بینی نشده و زیان‌باری را بر بدنه مالی و پولی کشور تحمیل کند. تحریم‌ها هنوز بر بخش‌های مختلف ایران تاثیرگذار هستند و به‌طور کامل لغو نشده‌اند. علیرغم آزادسازی بخش قابل توجهی از منابع پولی ایران در نتیجه توافق برجام، حدود ۵۸ میلیارد دلار، ایران کماکان به منابع پولی و مالی بیشتری برای تامین نیازها و بازسازی زیرساخت‌ها و جبران خسارات وارده براساس تحریم‌های ۱۵ سال اخیر احتیاج دارد.

کاخ سفید^۱ در گزارش توجیهی خود در مورد توافق JCPOA و تاثیر آن بر وضعیت اقتصادی و افزایش قدرت ایران ادعا می‌کند که اقتصاد این کشور پس از سال ۲۰۱۰ به شدت آسیب دید و به زمان زیادی برای بازگشت به همان میزان رشد و تولید ناخالص داخلی قبل از ۲۰۱۲ نیاز دارد. بدهی دولت به بانک‌های داخلی و کوچک شدن اقتصاد ایران، ۱۵-۲۰٪ کوچک‌تر از زمان قبل از سال ۲۰۱۱، از پیامدهای تحریم‌های بین‌المللی به شمار می‌آید. با وجود آزاد شدن مبلغ قابل توجهی از منابع مالی، ایران حدود نیم تریلیون دلار برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف به شرح زیر نیاز دارد: ۱- انرژی: ۱۷۰ میلیارد دلار برای جبران ظرفیت‌های از دست رفته و توسعه نفت و گاز، "ضمن اینکه در شرایط کنونی قیمت جهانی نفت با کاهش بی‌سابقه ۶,۸٪ نسبت به سال‌های گذشته مواجه شده است و در بهترین حالت، یعنی بازگشت به وضعیت پیش از سال ۲۰۱۲، عایدی ایران از فروش نفت تنها نیمی از عایدی این کشور در دوره پیش از برجام خواهد بود" (Ianchovichina et al., 2016: 19). ۲- کشاورزی: ۱۰۰ میلیارد دلار برای آبیاری، نوسازی، تجدید حیات

و آموزش‌های لازم. ۳- زیرساخت‌ها: ۱۰۰ میلیارد دلار برای تکمیل پروژه‌های زیرساختی. ۴- برق و نیرو: ۵۰ میلیارد دلار برای پیش‌بینی نیاز و سرمایه‌گذاری در انرژی تجدیدپذیر برای ۷ سال آینده (The White House, 2016: 18 & 25).

بنابراین، تشکیل کمیسیون‌های اقتصادی-سیاسی برای بررسی و هدف‌گذاری در مورد شرایط فعالیت و توسعه اقتصادی ایران پس از رفع تحریم‌ها بسیار حائز اهمیت است. در واقع انزوای ۱۰-۱۵ ساله جامعه اقتصادی ایران سبب شده که این کشور از بسیاری از پیشرفت‌ها و استانداردها و توافقات بین‌المللی دور و بی‌بهره بماند و اکنون پیوستن به برنامه‌ها و استانداردهای بین‌المللی، عزم فراگیر همه بخش‌های کشور را از موسسات و نهادهای مالی و پولی دولتی و غیردولتی تا شرکت‌ها و انجمن‌های خصوصی و مردمی را می‌طلبد.

برخی از چالش‌های توافق برجام عبارت‌اند از: لزوم برنامه‌ریزی در خصوص سرعت و ظرفیت همگام شدن با تحولات، پیشرفت‌ها و نوآوری‌های فزاینده دنیای تجارت، نظام اقتصادی و بانکی بین‌الملل پس از ۱۰ سال تحریم‌های چندجانبه؛ اهمیت و افزایش نقش نهادهای بین‌المللی نظیر سازمان جهانی تجارت، شکل‌گیری نهادهای جدید بین‌المللی و شرایط سخت ایران برای عضویت در نهادهای بین‌المللی با توجه به رکود اقتصادی دوران تحریم و قوانین داخلی؛ تحولات بین‌الملل رفع تحریم‌ها و هجوم یک‌باره کشورهای علاقه‌مند به برقراری روابط تجاری با ایران از یک سو و تمایل دولت ایران برای سرعت بخشیدن به رشد اقتصادی، چنانچه با برنامه‌ریزی و تدوین یک مدل اقتصادی کارآمد مطابق با شرایط کشور همراه نباشد، ممکن است توسعه اقتصادی ناپایدار و شتاب‌زده‌ای را در پی داشته باشد که در نهایت به شکست یا مشکلات بنیادی در پایه‌ریزی نهادهای اقتصادی منجر شود؛ شرایط تحریم بعضاً به تغییر ساختارهای داخلی اقتصاد ایران و شکل‌گیری گسترده نهادهایی با فعالیت‌های خاص در راستای تامین نیاز و اهداف کشور در طول دوران تحریم منجر شده است. صرافی‌ها از این دست نهادها هستند که در طول دوران تحریم در کنار بانک‌ها و حتی فعال‌تر از بانک‌ها نقل و انتقالات ارزی را به عهده گرفتند و ضروری است که سازوکار و نحوه فعالیت و عملکرد این نهادها پس از شرایط تحریم مورد بازبینی و بررسی قرارگیرد. همین شرایط در

خصوص شرکت‌های فعال در امور بازرگانی و تجاری نیز صدق می‌کند؛ ماهیت تار عنکبوتی - شبکه‌ای و لغو تدریجی تحریم‌ها از یک‌طرف و وجود شرط بازگشت^۱ در متن برجام از طرف دیگر، به این معناست که سازوکار مناسب برای اجرای دقیق بندهای توافق مطابق با برنامه اجرایی برجام می‌بایست مورد توجه ویژه قرار گیرد؛ زیرا اشتباه در انتخاب شرکای تجاری یا ارائه خدمات به اشخاص تحریمی، پیامد بازگشت مجدد تحریم‌ها را به همراه خواهد داشت؛ و فعالیت و حضور در عرصه بین‌الملل پیش‌نیازهایی نظیر ارائه صورت‌های مالی براساس استانداردهای بین‌المللی^۲، قوانین تطبیق و مبارزه با پول‌شویی^۳ و در نتیجه لزوم بازرگری در قوانین داخلی کشور به‌منظور تطابق با استانداردهای فوق را می‌طلبد.

دولت ایران در خصوص مهیا کردن شرایط فعالیت در دوران پساتحریم اقدامات موثری را انجام داده است. تصویب قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام در ۹ بند که در ۹۴/۷/۲۱ در مجلس تصویب و به تایید شورای نگهبان رسید (ر.ک. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴). تعدیل در قوانین سرمایه‌گذاری در جهت بهبود فضای فعالیت بخش خصوصی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی (با همکاری سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران)، و تنظیم و تغییر قوانین به‌منظور تسهیل شرایط فعالیت اقتصادی در ایران، نظیر امکان مشارکت اشخاص خارجی با اشخاص ایرانی و یا با مالکیت ۱۰۰٪ طرف خارجی در سرمایه‌گذاری، عدم تعیین سقف برای سرمایه‌گذاری، عدم محدودیت در انتقال وجوه، امکان صدور ویزای Multiple برای سرمایه‌گذاران و همچنین صدور مجوز کار و اقامت به مدت سه سال، پذیرش و جبران ریسک‌های ناشی از دخالت دولت در بازار، رسیدگی و تکمیل فرایند درخواست سرمایه‌گذاری ظرف مدت دو الی سه هفته و... را فراهم آورده است (ر.ک. سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، ۱۳۹۴). با این حال به نظر می‌رسد به‌منظور گذار از فضای تحریم و ورود به تعاملات جهانی، توجه

-
1. snapback
 2. International Financial Reporting Standards
 3. anti- Money Laundering

ویژه به نکات زیر ضروری است: نظر به تغییر در استانداردها و شرایط حقوقی و سرمایه‌گذاری بین‌المللی، ارائه اطلاعات و همکاری‌های لازم با بخش‌های دولتی و خصوصی صورت گیرد تا سرمایه‌گذاری در کشورهای خارجی با توجه به استانداردهای جدید بین‌المللی و داوری حقوقی صورت گرفته و در صورت بروز مشکل امکان پیگیری‌های حقوقی وجود داشته باشد. کاهش تعرفه واردات کالاهای سرمایه‌ای. بنا به تحلیل بانک جهانی، ایران به‌منظور ورود فن‌آوری و تکنولوژی با کاهش تعرفه‌های کالاهای سرمایه‌ای به‌ویژه تجهیزات و وسایل موتوری و ماشین‌آلات از کشورهای اروپایی، امریکا و اعضاء سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)،^۱ می‌تواند واردات کالاهای فوق را تا ۵۰٪ افزایش و خط تولید کشور را ارتقاء دهد. بدین ترتیب صادرات ایران نیز، به‌ویژه در بخش ماشین‌آلات و تجهیزات موتوری، به ترتیب به سه و پنج برابر افزایش خواهد یافت (Ianchovichina, et al., 2016: 22) انعقاد قراردادهای جدید بین‌المللی با نظر به پیامدها و الزامات توافق برجام (به‌ویژه از منظر حقوقی)؛ ضرورت توجه به استانداردهای بین‌المللی در تنظیم صورت‌های مالی؛ تحول در خدمات، استانداردها، دستورالعمل‌ها و شیوه فعالیت‌های بانکی بین‌الملل و قوانین نظارتی و کنترلی جدید نظیر راستی‌آزمایی،^۲ احراز هویت مشتری،^۳ مبارزه با پولشویی،^۴ قانون مبارزه با تامین مالی تروریسم^۵ Compliance^(۱۲) و Basel 3 (الزامات جهانی در خصوص کفایت سرمایه) و استانداردهای شفاف‌سازی مالی ضرورت ارائه همکاری دولت و نهادهای نظارتی را برای اجرا و پیاده‌سازی این قوانین در مؤسسات داخلی و تابعه خارجی به همراه دارد؛ آموزش و تعلیم نیروی انسانی؛ همکاری در ارائه اطلاعات، راهکارها و نرم‌افزارهای موردنیاز برای رصد تحریم‌ها و ممانعت از ورود نهادها و مؤسسات مالی و پولی و به‌ویژه بانک‌های ایرانی به همکاری با اشخاص حقیقی و حقوقی

1. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)
2. Due diligence
3. Know Your Customer (KYC)
4. Anti- Money Laundering (AML)
5. Counter Terrorism Financing (CTF)

تحریمی؛ برنامه‌ریزی و تدوین یک مدل اقتصادی منطبق با شرایط فعالیت ایران پس از تحریم‌ها؛ برنامه‌ریزی برای رشد و توسعه اقتصادی کشور و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مختلف کشور شامل آموزش نیروی انسانی، فن‌آوری اطلاعات و...؛ مطالعه و بررسی در خصوص زمینه‌های حضور سرمایه و کالاهای ایرانی در خارج از کشور و هدایت سرمایه‌گذاران و فعالان بازرگانی و اقتصادی ایرانی به نقاط مطلوب برای سرمایه‌گذاری.

نتیجه‌گیری

تحریم‌ها به منظور جایگزینی جنگ‌های جهانی طراحی شدند تا قدرت‌ها به جای توسل به جنگ، با استفاده از تحریم‌ها بر کشور هدف اعمال قدرت کنند و سیاست‌های کشور هدف را در جهت خواست و منافع خود تغییر دهند. تحریم‌ها اگرچه بنیان‌های اقتصادی یک کشور را تحت‌تاثیر قرار می‌دهند اما بیش از هر چیز اهداف سیاسی را دنبال می‌کنند. با وجود گذشت چهار دهه از آغاز تحریم‌ها علیه ایران، تحریم‌های بین‌المللی در فاصله ۱۰ سال اخیر به‌ویژه در فاصله سال‌های ۸۷-۹۲ با همراهی فشرده‌تر نهادهای بین‌المللی و شدت‌گیری بیشتر همراه و قطع‌نامه‌های تحریم، یکی پس از دیگری، از سوی نهادهای مختلف صادر شد تا بخش‌های اقتصادی، حمل‌ونقل، بانکی، نفتی و حتی آموزشی کشور را مختل کند. این کشور به‌رغم ناعادلانه بودن تحریم‌ها به بقا و حفظ امنیت خود ادامه داد و با وجود از دست دادن شرکای حرفه‌ای و تجاری و بازارهای اصلی، بازارهای دیگری را برای حضور خود جست‌وجو کرد و در این راه موفقیت‌هایی را، هرچند با تحمل هزینه‌های بسیار به دست آورد.

تحریم‌ها اگرچه به لحاظ اقتصادی و بازارهای مالی موفقیت‌هایی را برای طراحان بین‌المللی آن به همراه داشت، اما نتوانست هدف سیاسی موردنظر را تامین نماید. فشارهای اقتصادی وارده از یک‌سو و ناتوانی تحریم‌ها برای تامین خواسته سیاسی آمریکا در ایران از سوی دیگر، طرفین را به حرکت به‌سوی مذاکره کشانید. توافق برجام، موفقیت طرفین در عملیاتی کردن آن، بازشدن درهای اقتصاد ایران به‌سوی جهان و شکل‌گیری ارتباطات و امضاء تفاهم‌نامه‌های دوجانبه در بخش‌های

مختلف کشور از صنایع نفت و حمل و نقل گرفته تا سیستم بانکی و آموزشی، پیام‌آور نقش موثر دیپلماسی در روابط میان دولت‌ها و لزوم پایبندی کشورها به همکاری‌های بین‌المللی برای افزایش قدرت و حفظ صلح و امنیت در جهان است. تلاش ایران، با وجود بحران‌های موجود در منطقه و فشارهای سیاسی و اقتصادی ناشی از تحریم‌های بین‌المللی، برای حفظ ثبات داخلی و سیاست خارجی خود و استفاده از فرصت‌ها یا بازارهای جایگزین در شرایط تحریم، به موفقیت این کشور در جذب سهم قابل توجهی از بازار برخی کشورها نظیر افغانستان و عراق و گسترش روابط اقتصادی-تجاری با برخی قدرت‌های نوظهور نظیر چین و هند انجامید که ادامه این روابط در شرایط پساتحریم نیز موثر خواهد بود. اما رفع تحریم‌ها و بازگشت شرکای تجاری اروپایی ایران و تسهیل در تجارت با کشورهای مختلف، فرصت احیای سریع اقتصاد و تجارت ایران، امکان بهره‌برداری از رقابت موجود در تجارت بین‌الملل و استفاده از فرصت چانه‌زنی برای دریافت خدمات بهتر با هزینه‌های کمتر را مهیا کرده است.

توافق برجام که در نتیجه همکاری‌های بین‌المللی و جایگزین کردن خشونت و تهدید با دیپلماسی حاصل شد، فرصت رشد اقتصاد، توسعه سیاسی و ارتقای جایگاه قدرت ایران در سطح منطقه و بین‌الملل را ایجاد کرده است، اما چالش‌های بسیاری را نیز به همراه دارد. به لحاظ سیاسی، ایران هنوز با هم‌تایان غربی خود اختلافاتی دارد و از نظر امریکا همچنان به‌عنوان کشور حامی تروریسم مطرح می‌شود. تحریم‌ها، به‌عنوان بخشی از ابزار سیاسی غرب، همچنان در بخش‌های دیگر اعمال و بازسازی می‌شوند و بحران‌های سیاسی و منطقه‌ای دیپلماسی ایرانی را با توجه به ظرفیت‌ها و پیچیدگی‌های بیشتر فرامی‌خوانند. بازشدن فضای تجارت بین‌الملل به سوی ایران پس از یک دهه، ضرورت توجه به نهادها و رژیم‌های اقتصادی و پیاده‌سازی مدیریت و برنامه‌ریزی استراتژیک در این نهادها را به‌طور تاثیرگذاری افزایش داده است. در این راستا پیشنهادات زیر ارائه می‌شوند: ایجاد کارگروه‌های مشترک با نهادهای موثر اقتصادی به‌ویژه بانک‌ها برای رفع ابهامات یا الزامات موردنیاز در راستای رفع تحریم‌ها و انتقال به کمیسیون ناظر و کمیسیون مشترک؛ تدوین برنامه توسعه اقتصادی کشور با نظر به اهداف کوتاه، میان و

بلندمدت رشد و توسعه اقتصادی؛ تدوین برنامه همکاری با کشورها و مناطق مختلف برای سرمایه‌گذاری خارج از کشور یا جذب سرمایه‌گذاری و همکاری داخلی براساس نیازهای داخلی؛ ایجاد کارگروه‌های مشترک با نهادهای موثر اقتصادی به‌ویژه بانک‌ها برای تعیین نقش و وظایف و همچنین ضعف نهادها در راستای دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی؛ تلاش برای عضویت و مشارکت فعال در برنامه‌ها، انجمن‌ها، سازمان‌ها و نهادهای همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی؛ ایجاد شرایط تطبیق‌سازی موسسات مالی و پولی کشور با استانداردهای بین‌المللی حسابداری، حسابرسی و گزارش‌دهی صورت‌های مالی و همچنین استانداردهای بانکی بین‌المللی؛ اعزام هیئت‌های اقتصادی و بانکی به کشورهای طرف تجاری برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی؛ سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های کشور به‌ویژه در بخش فن‌آوری اطلاعات و منابع انسانی؛ و مطالعه در خصوص مزیت نسبی ایران برای جذب و هدایت سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

یادداشت‌ها

۱. در تراکنش‌های مالی، U-turn به معنای تسویه ارز خارجی در کشور اصلی و محلی خود می‌باشد. به این معنا که در صورت انتقال وجه دلار از کشور ایران به مقصد آلمان، تسویه ابتدایی می‌بایست در بانک مرکزی (فدرال) امریکا انجام و سپس به مقصد انتقال یابد. با شرط ممنوعیت U-turn، امریکا اعلام کرد که وجوه با منشاء ایرانی را بلوکه خواهد کرد.
۲. پیش از اجرایی شدن برجام، کلیه نهادهای دولتی، از جمله بانک‌های دولتی و برخی بانک‌های خصوصی مرتبط با دولت در داخل و خارج از کشور، در لیست تحریم سازمان خزانهداری امریکا قرارداشتند که در روز اجرا گروه مرتبط با تحریم‌های هسته‌ای از لیست خارج شدند.
۳. به عنوان مثال، مشروط بر اینکه مبداء ساخت و بارگیری کالای وارداتی کشور چین و مقصد صرفاً ایران باشد.
۴. تمامی بخش‌های مرتبط با معرفی سند برجام از متن اصلی، انگلیسی، Joint Comprehensive Plan of Action، استخراج شده است.
<http://www.rajanews.com/sites/default/files/content/attaches/story/94-01/14/Iran DealParameters04022015.pdf>
۵. در قوانین امریکا، در صورتی که بیش از ۵۰٪ سهام متعلق به شخص امریکایی باشد، مالکیت امریکایی محسوب می‌شود.
6. Comprehensive Iran Sanctions Accountability and divestment Act, 2010.
(تحریم‌های جامع، پاسخ‌گویی و منع سرمایه‌گذاری در ایران)
7. Iran Threat Reduction and Syria Human Rights, 2012.
(قانون کاهش تهدید ایران)
8. National Defense Authorization Act, 2012.
(قانون مجوز دفاع ملی)
9. Iran Freedom and Counter- Proliferation Act, 2012.
(قانون آزادی ایران و مقابله با اشاعه)
10. Foreign Sanctions Evaders
واسطه‌های خارجی تسهیل‌کننده تحریم‌ها (کسانی که تحریم‌ها را دور می‌زدند).

11. Executive orders

فرمان‌های اجرایی

۱۲. تطبیق، رعایت، کنترل (که در مجموعه‌ای جامع کلیه استانداردهای مالی و بانکی، قوانین احراز هویت مشتری و مبارزه با پولشویی و... را دربرمی‌گیرد)

منابع

الف فارسی

- باشگاه خبرنگاران دانشجویی ایران - ایسکانیوز. ۱۳۹۴. «فعالیت‌های بین‌المللی دانشگاه‌ها پس از برجام/مسئولان چه کشورهایی پیشگام بوده‌اند؟». <http://www.iscanews.ir/news/545443>. Accessed by 15.08.1394.
- خبرگزاری کار ایران (ایلنا). ۱۳۹۴. «آغاز تبادل استاد و دانشجو با دانشگاه‌های امریکایی/تبادل علمی دانشگاه صنعتی شریف با ترکیه». <http://www.ilna.ir.09.10.1394>.
- خبرنامه دانشجویان ایران. ۱۳۹۴. «تأثیر علمی برجام از نظر وزیر علوم». <http://iusnews.ir/fa/news-details/183402>. Accessed by 18.10.1394.
- دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی آذربایجان غربی. ۱۳۹۴. پایگاه خبری و اطلاع‌رسانی وبدا. <http://www.webda.umsu.ac.ir/index.aspx?siteid=24&pageid=4712&newsview=6687.10.11.1394>.
- رودریک، دنی. ۲۰۰۰. «نهادهای مناسب برای تسریع آهنگ رشد اقتصادی، چه نهادهایی هستند و چگونه باید آن‌ها را ایجاد کرد؟». ترجمه زهرا کریمی، در **موانع نهادی توسعه اقتصادی** (مجموعه مقالات)، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- زهرانی، مصطفی. ۱۳۷۶. **نظریه‌های تحریم اقتصادی**، تهران: وزارت امور خارجه. سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، ۱۳۹۴. راهنمای پذیرش سرمایه‌گذاری خارجی.
- <http://www.investiniran.ir/fa/investmentlicensing/receptionguide>. Accessed by 07.09.2016.
- شکوهی، سعید. ۱۳۹۱. **معمای تحریم**، تهران: خبرگزاری فارس.
- کاناندا، فرانکلین ویو. ۱۳۷۶. «تحریم‌های اقتصادی و روابط بین‌الملل در نظریه‌های تحریم اقتصادی». ترجمه سیدمحسن علی سبحانی، ویرایش مصطفی زهرانی، تهران: وزارت امور خارجه.

کوشلر، هانس. ۱۳۷۶. «جنبه‌های اخلاقی تحریم در حقوق بین‌الملل»، ترجمه علی‌اکبر رضایی، در **نظریه‌های تحریم اقتصادی**، ویرایش مصطفی زهرانی، تهران: وزارت امور خارجه.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴. «قانون اقدام متناسب و متقابل دولت جمهوری اسلامی ایران در اجرای برجام».

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/939345>. Accessed by 22.07.1394 .

مروم، ژیل. ۱۹۹۰. «دموکراسی، وابستگی و بی‌ثبات‌سازی؛ متزلزل ساختن حکومت آینده»، ترجمه اصغر صارمی شهاب، در **نظریه‌های تحریم اقتصادی**، ویرایش مصطفی زهرانی، تهران: وزارت امور خارجه.

هافباور، گری و کیمبرلی الیوت. ۱۳۷۶. «تحریم‌های مالی و سیاست خارجی؛ موفقیت مشروط»، ترجمه شهرام پیشکاری، در **نظریه‌های تحریم اقتصادی**، ویرایش مصطفی زهرانی، تهران: وزارت امور خارجه.

یارمحمدی، جواد عرب. ۱۳۹۳. **اقتصاد سیاسی تحریم ایران**، ترجمه مهدی ساعتچی، جواد عرب یارمحمدی و صادق موسوی، تهران: فرهنگ صبا.

(ب) انگلیسی

- Berg, Lauren Van Den. 2010. "Economic Sanctions". **Policy**. 1(1).
- Ianchovichina, Elena, Shantayanan Devarajan, & Csilla Lakatos. 2016. "Lifting Economic Sanctions on Iran Global Effects and Strategic Responses". **Policy Research Working Paper**. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23726>. Accessed by 04/02/2016.
- IEEJ. 2012. "Recent Trends in Oil Supply from Iran". Oil Group, oil and Gas Unit, IEEJ.
- Ilias, Shayerah. 2010. "Iran ' s Economic Conditions". **CRS Report for Congress Prepared for Members and Committees of Congress Congressional**.
- Kaempfer, William H. & Lowenberg, Anton D. 2007. "The Political Economy of Economic Sanctions". In **Handbook of Defense Economics - Defense in a Globalized World** Ed. by Keith Hartley and Todd Sandler. (Vol. 2). Elsevier B.V. doi:10.1016/S1574-0013(06)02029-1. Accessed by 07.03.2015.
- Lacy, Dean, & Emerson Niou. 2004. "A Theory of Issue Linkage and Economic Sanctions: The Roles of Information, Preferences, and Threats". **Journal of Politics**, 66(1).
- Lopez, George a. & David Cortright. 1995. "The Sanctions Era: An Alternative To Military Intervention". **The Fletcher Forum of World Affairs**. 19(2).

- Merom, Gil. 2013. "Democracy , Dependency , and Destabilization : The Shaking of Allende ' s Regime". 105(1).
- Momeni, Shaheer & Tamim Momeni. 2016. "JCPOA: A New Dawn for Iran's Oil and Gas Industry". Retrieved from [http:// thediplomat. com/ 2016/01/ jcpoa-a-new-dawn-for-irans-oil-and-gas-industry/29.01.2016](http://thediplomat.com/2016/01/jcpoa-a-new-dawn-for-irans-oil-and-gas-industry/29.01.2016).
- Nossal, Kim Richard. 2015. "Organization : punishment International sanctions as international punishment". **International Organization**. (May 2009), pp 301-322. Doi:10.1017/S0020818300032926.
- Rennack, Dianne E. 2015. "Iran : U . S . Economic Sanctions and the Authority to Lift Restrictions". **CSR** Report.
- The Wharton School. 2015. "With Sanctions Lifting, What's in Store for Iran's Economy?". Retrieved from [http:// knowledge. wharton. upenn. edu/ article/ with- sanctions- lifting- whats- in- store- for- irans- economy/ 27.10.2015](http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/with-sanctions-lifting-whats-in-store-for-irans-economy/27.10.2015).
- The White House. 2016. "The Iran Nuclear Deal: What You Need to Know About the JCPOA". **White House, Washington**. Retrieved from [https:// www. whitehouse. gov/ sites/ default/ files/ docs/ jcpoa_ what_ you_ need_to_know.pdf](https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/jcpoa_what_you_need_to_know.pdf). Accessed by 01.02.2016.
- Versailles, Bruno. 2016. "The Economic Implications of Iran ' s Economic Sanction Relief". Retrieved from [http:// www. imf. org/ external/ np/ blog/nafida/020116.pdf](http://www.imf.org/external/np/blog/nafida/020116.pdf).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی